

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

22

Monumenteista tanssiaskeliin

Taiteiden ja kulttuurin
Viipuri 1856-1944

TOIM.
ANNA RIPATTI JA NUPPU KOIVISTO

Kannen kuva: Viktor Svaetichinin maalaus Vesiportinkatu ja kellotorni (1905).

Kuva: Lahden historiallinen museo: VHM ryhmä L: LHMVHMLT9115:303.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 22

Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944

Toimittaneet:

Anna Ripatti (osan toimittaja)

Nuppu Koivisto (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

SBN 978-952-69280-4-3 (sid.)

ISBN 978-952-69280-5-0 (PDF)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2020, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 300 kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Emil Zilliacus, Viipuri ja Hapenensaari

Orfeus kom från Trakien, Emil Zilliacus från Karelen. De fingo båda stenar att gnistra och sjunga.

(Orfeus tuli Traakiasta, Emil Zilliacus Karjalasta. He molemmat saivat kivet säihkymään ja laulamaan.)

Carl G. Laurin Emil Zilliacuksen vieraskirjassa

Johdanto: Kotiseutu ja kansainvälisyys

Runoilija, esseisti ja kääntäjä Emil Zilliacuksen (1878–1961) elämänvaiheet ja toiminta liittyivät useisiin Euroopan maihin, kaupunkeihin ja paikkakuntiin. Viipuri oli hänen koulukaupunkinsa, Helsinki edusti opintovuosia ja yliopistollista toimintaa, Kreikka sekä menneisyytensä että nykyisyytensä kannalta oli hänelle keskeinen inspiraation ja ihailun maa, Rooma ja Italia puolestaan olivat vuosien ajan myös asuinpaikka ja kulttuurisen kiinnostuksen kohde. Lisäksi Zilliacuksella oli hyvät yhteydet Ruotsiin ja Ranskaan. Kuitenkin keskeinen paikka hänelle oli Viipurinlahdella sijainnut Hapenensaari ja sen kartano, joka oli sekä mieluisa asuinpaikka että maatila hedelmänviljelyn harjoittamiseksi aina alueen menetykseen asti vuonna 1944. Zilliacuksen suvulla oli monipuoliset siteet Karjalaan. Viipurissa suvun jäseniä asui erityisesti 1850-luvulta alkaen, ja puhuttiinkin erityisistä ”Viipurin Zilliacuksista”.¹

Emil Zilliacus on hyvä esimerkki siitä, miten kotiseuturakkaus, joka hänen tapauksessaan kohdistui Karjalaan ja Hapenensaareen, ja yleisemmin isänmaanrakkaus, eivät sulje pois eurooppalaisuutta ja kansainvälisyyttä. Sopivan vertailukohdan muodostaa V. A. Koskenniemi (1885–1962). Kummallekin lapsuuden kotiseutu, Zilliacukselle Hapenensaari ja Viipuri, Koskenniemelle Oulu, oli paikka, jota he eivät koskaan unohtaneet. Zilliacuksen Kreikkaa ja Italiaa vastasivat Koskenniemellä Saksa ja Ranska. Molemmilla keskeisenä ihanteena oli klassismi ja molemmat jäivät enemmän tai vähemmän immuuneiksi runouden modernismille. Molemmat olivat runoilijoita ja esseistejä, joiden romaani-tuotanto jäi yhteen: Zilliacuksella *Eldprov* ja Koskenniemellä *Konsuli Brennerin jälkikesä*. Koskenniemi oli kuitenkin selvästi Zilliacusta kantaaottavampi poliittisissa kysymyksissä, sekä runoilijana että lehtikirjoittajana. Riikinruotsalaisessa runoudessa Zilliacusta lähimmäksi traditiotietoisina ja klassistisina runoilijoina

Nya Argus -lehden toimittaja Emil Zilliacus 1910-luvulla.

tulivat Karl Asplund (1890–1978), Sten Selander (1891–1957) ja Gunnar Mascoll Silfverstolpe (1893–1942).² Kaikki mainitut runoilijat pysyivät enemmän tai vähemmän välinpitämättöminä modernismia kohtaan.³ Oman lukunsa muodostaa suomenruotsalainen Rabbe Enckell (1903–1974), joka sai omaan klassismiinsa vaikutteita Zilliacukselta mutta oli avoimempi modernismille.⁴

Seuraavassa tarkastellaan Emil Zilliacuksen biografiaa ja hänen kirjallisen tuotantonsa kannalta hänen suhdettaan nimenomaan Viipuriin ja sen lähellä olevaan Hapenensaareen, jossa hänen kotitalonsa sijaitsi. Samoin tarkastellaan, miten nämä ympäristöt tarjosivat inspiraatiota ja aiheita hänen omalle kirjailijantyölleen. Ne olivat hänelle sananmukaisesti keskeisiä topoksia (merkityksessä ”paikka”); samalla niiden kuvauksissa on paljon yleiskirjallisia, toistuvia aineksia, niin sanottuja topoksia (sana retoriikan ja kirjallisuudentutkimuksen merkityksessä).

Kun Emil Zilliacus oli keskeisen elämäntyönsä antiikin kirjallisuuden ja kulttuurin kanssa tehnyt henkilö, hänen Viipuri- ja Hapenensaari-yhteyksiään tarkastellaan myös antiikkiorientaation valossa, esimerkiksi sen kautta, miten hän toi kreikkalais-roomalaisen antiikin Hapenensaaren karjalaiseen miljööseen. Hapenensaarta tarkastellaan myös Zilliacuksen koti- ja ulkomaisten ystävien ja kollegoiden vierailujen kohteena. Esityksen keskeisen perustan muodostaa Zilliacuksen oma kirjallinen tuotanto, josta osa on omaelämäkerrallista. Tärkeää muistitietoa tarjoavat Emil Zilliacuksen kummankin pojan muistelmateokset, Henrik Zilliacuksen (1908–1992) *Hapenensaari* (1986) ja Benedict Zilliacuksen (1921–2013) *Båten i vassen* (1990, suom. *Kertomus kadonneesta saaresta*, 1991) ja *Bergets skugga* (suom. *Vuoren varjo*, 1987). Tutkimuskirjallisuutta Emil Zilliacuksesta on toistaiseksi varsin vähän eikä hänestä ole kirjoitettu yhtään monografiaa. Tärkein yleisesitys hänestä ja hänen kirjallisen tuotantonsa eri puolista on edelleen Holger Thesleffin Suomen Tiedeseurassa pitämä muistopuhe.⁵

Viipuri filologien ja kirjallisuudentutkijoiden koulukaupunkina

Lähtökohdan Emil Zilliacuksen kansainväliselle suuntautumiselle ja kielten ja kirjallisuuden harrastukselle muodosti hänen koulukaupunkinsa Viipuri. Viipuria pidettiin monikielisenä ja kansainvälisenä kaupunkina, ja tämän käsityksen synnylle oma merkityksensä oli kouluopetuksella. Viipurissa toimi 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan asti monia merkittäviä kielenopettajia, joista osa jätti jälkensä myös yleensä Suomen koululaitoksen, kielenopetuksen sekä kielentutkimuksen historiaan.

Klassisten kielten opettajia Viipurissa olivat Julius Anshelm Lyly, joka väitteli suomenkielisellä väitöskirjalla uusplatonilaisesta filosofi Plotinoksesta, latinan sanakirjastaan tunnettu Adolf V. Streng sekä Erik Ahlman ja Aarne Henrik Salenius, joista molemmista tuli professoreita Helsingin yliopistoon.⁶ Saksaa ja ranskaa opettivat M. A. Jakobsson (tunnettu paljon käytetystä saksan kieliopistaan), Solmu Nyström ja Urban Nyström; ruotsia opetti Karl Auer ja venäjää Fritz M. Schwindt. Suomen itsenäistymisen myötä venäjän opetus Schwindtin koulussa lakkautettiin, ja hän joutui toimimaan piirustuksen opettajana.⁷

Samoin Viipurista oli lähtöisin tai siellä oli käynyt koulunsa moni suomalainen filologi ja kirjallisuudentutkija: O. E. Tudeer (Kreikan kirjallisuus), Valentin Kiparsky (slaavilainen filologia), Julius Krohn (suomen kieli ja kirjallisuus), romaanisen filologian / ranskan kielen tutkijat Ulla Jokinen, Tauno Nurmela, Aimo Sakari ja Werner Söderhjelm sekä italiaan erikoistunut Jalmari Hahl ja espanjaan ja arabiaan erikoistunut Eero K. Neuvonen.⁸ Kirjallisuudentutkijoita olivat Unto Kupiainen ja Kauko Kyyrö sekä Emil Zilliacus. Lisäksi voidaan mainita tunnettuun viipurilaissukuun kuulunut erikoislaatuinen kasvitieteilijä Arthur Thesleff, joka tutki mustalaisten kieltä ja Tukholman slangia.

Kun Viipurissa ei ollut yliopistoa ja kouluopetuksesta vastannut ministeriökin sijaitsi Helsingissä, monet Viipurissa toimineet opettajat ja siellä koulunsa käyneet siirtyivät muualle Suomeen, joten sitä kautta viipurilaistaustaisia kielentutkijoita ja -opettajia levittäytyi ympäri maata Helsingin, Turun ja Jyväskylän yliopistoihin, Helsingin normaalilyseoon ja Opetusministeriöön.

Emil Zilliacuksen opinnot Viipurissa ja Helsingissä

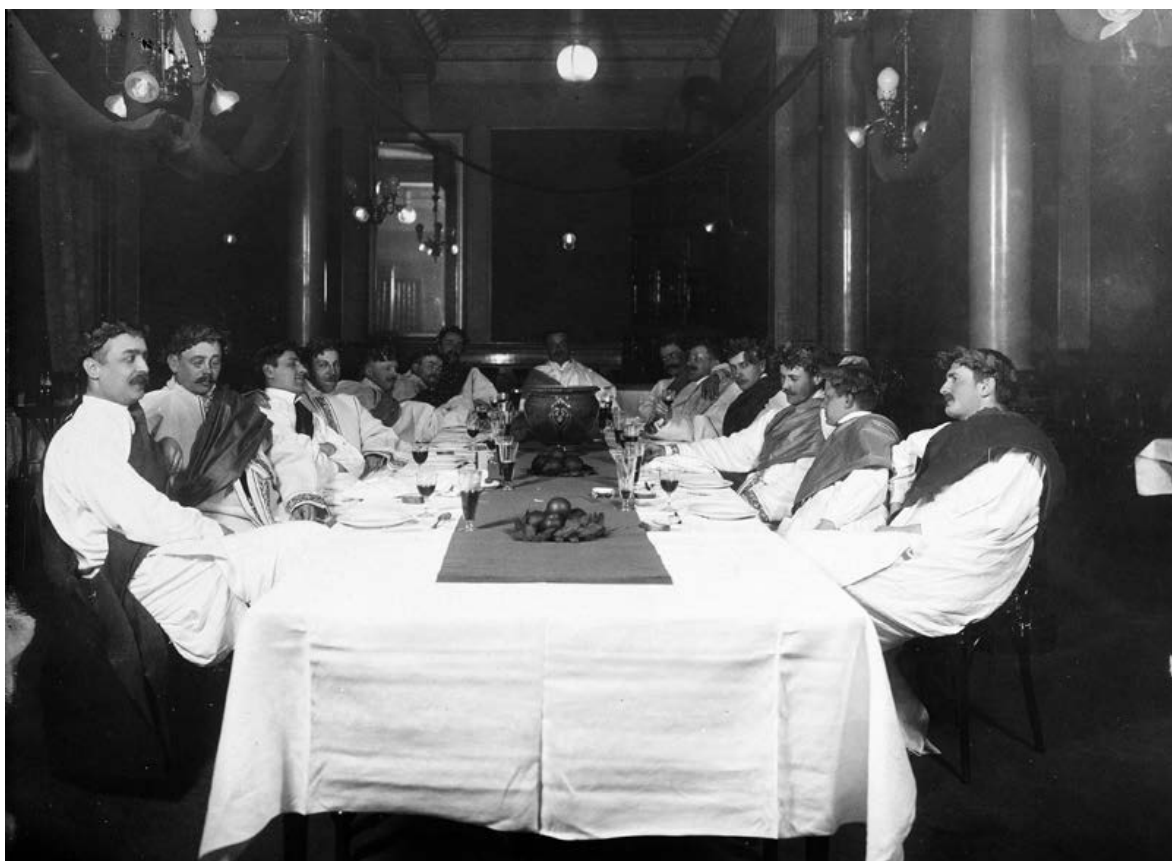
Vaikka Emil Zilliacuksen äidinkieli oli ruotsi, hän kävi suomenkielistä oppikoulua, Viipurin suomalaista klassillista lyseota. Syistä suomenkielisen koulun valintaan ei ole tarkempaa tietoa. Yhtenä syynä on voinut olla se yleistynyt tendenssi, että ei-suomenkielisille viipurilaisille tuli tarpeelliseksi opetella oman äidinkieltä ohella myös jotain toista kieltä, joka yhä useammin oli suomi.⁹ Valinta on joka tapauksessa kiinnostava, kun ottaa huomioon, että

Emil Zilliacuksen isä oli ruotsinkielinen upseeri. Koulussa Emilin on täytynyt oppia hyvin suomen kieltä, jota hän käytti etenkin Hapenensaaren kartanon työntekijöiden kanssa; suomeksi hän ei näytä kirjoittaneen mitään. Hänen lähes koko kaunokirjallinen ja esseistinen tuotantonsa on ruotsinkielistä; eräät tieteelliset tutkimuksensa hän julkaisi ranskaksi ja saksaksi.¹⁰ Kouluaikana hänen tiedetään lukeneen muun muassa Arvid Järnefeltin *Heräämiseni*-teosta, joka toveripiirissä herätti innostusta.¹¹

Zilliacus kävi Viipurin klassillista lyseota vuosina 1888–1896, niistä viimeiset vuodet koulun uudessa, Jac. Ahrenbergin piirtämässä rakennuksessa. Latinaa ja kreikkaa opetti koulussa tuolloin tohtori J. A. Lyly, joka suomalaisuuden puolustajana karkotettiin maasta. Maanpakopaikassaan Berliinissä hän teki itsemurhan vuonna 1903.¹²

Zilliacuksen vuotta vanhempi koulutoveri oli sittemmin suomalaisen työväenliikkeen johtohahmoihin kuulunut Yrjö Sirén (myöhemmin Sirola). Zilliacus oli Sirolan kanssa tekemisissä myös yliopistossa, jossa tämä opiskeli latinaa, kreikkaa ja estetiikkaa. Yliopistossa opiskellessaan Sirola asui Zilliacuksen huonetoiverina.¹³ Myös huomattavasti kuuluisammaksi tullut, Sirolaa viitisen vuotta nuorempi Otto Ville Kuusinen opiskeli estetiikkaa ja kirjallisuutta, ja häntä pidettiin hyvin lupaavana. Päinvastoin kuin Kuusinen, Sirola ei suorittanut loppututkintoa (hän valmistui kansakoulunopettajaksi). Vähävarainen Sirola joutui lainaamaan rahaa Zilliacukselta, ja näitä velkasuhteita selviteltiin vielä 1914.¹⁴ Sekä Kuusinen että Sirola päätyivät molemmat Neuvostoliittoon samoin kuin yliopistossa klassillista filologiaa opiskellut Kullervo Manner. Zilliacus sen sijaan omaksui – kohdallaan ehkä myöhemmin voimistuneen – antibolshevismien. Hetken aikaa Viipurin klassillista lyseota olivat käyneet myös niinkin vastakkaisia maailmankatsomuksia edustaneet henkilöt kuin Bertel Gripenberg ja Edvard Gylling.

Helsinkiin siirtyneen Zilliacuksen seuraavat vuodet merkitsivät opintoja roomalaisen filologian ja antiikin kulttuurin alalla. Yhdessä Sirolan kanssa Zilliacus kirjoittautui Viipurilaiseen osakuntaan. Varakkaampana hän joutui maksamaan korkeamman sisäänkirjoitusmaksun kuin Sirola.¹⁵ Vaikka Zilliacus valittiin yhdessä Sirolan kanssa osakunnan sanomalehtitoimikuntaan¹⁶, on ilmeistä, että ylioppilaiden osakuntaelämä ei häntä lopultakaan sanottavammin kiinnostanut – Viipurilainen osakunta oli muuttunut postimanifestin (1890) jälkeen vuosikymmenen lopulla täysin suomenmieliseksi.¹⁷ Osakunnassa toimi kuitenkin joukko merkittäviä ruotsinkielisiä viipurilaisia, kuten sisarukset Alma ja Werner Söderhjelm sekä Rolf Witting. Osakunnan pitkäaikaisena kuraattorina ja inspektorina toimi Kreikan kielen ja kirjallisuuden henkilökohtainen professori O. E. Tudeer.¹⁸ Osakuntaa tärkeämpää Zilliacukselle oli

Euterpe-ryhmä antiikin asuihin sonnustautuneena ravintola Catanissa 1905. Toinen vasemmalta Emil Zilliacuksen opiskelutoveri Yrjö Sirola, kahdeksas vasemmalta Werner Söderhjelm, Emil Zilliacus neljäs oikealta.

osallistuminen ruotsinkielisten intellektuellien ja esteetikkojen Euterpe-piiriin vuosina 1902–1905. Euterpen vanhempi jäsen, eräänlainen isähahmo, oli toinen viipurilainen, tunnettu professori ja kulttuuripersoonallisuus Werner Söderhjelm.¹⁹ Viipurilaisia ”yöterpistejä”, kuten Euterpen jäseniä toisinaan kutsuttiin, olivat myös Björn Cederhvarf – Zilliacuksen koulutoveri Viipurin suomalaisesta lyseosta – ja Werner Söderhjelmmin veli Torsten. Söderhjelmehin Zilliacuksen suvulla oli myös sukusiteitä.²⁰

Euterpen piirissä saatettiin uneksia ”valtameren saaresta”, jolloin Zilliacus kuvaili Hapenensaarta, ”isältä perimäänsä paratiisia”.²¹ Samalla Euterpe oli kansainvälisesti, erityisesti Ranskaan suuntautunut piiri, joka koki isänmaallisuuden, patriotismin, tavallaan ongelmallisena. Kuitenkin sen piirissä oli ilmeistä kiinnostusta oman maan kirjallisuuden, myös suomenkielisen, kehittämiseen.²² Esimerkiksi Werner Söderhjelm, joka kirjeissään käytti myös kaunista ja huoliteltua suomen kieltä, oli monessa suhteessa avoin suomenkielisen kulttuurin kehittämiseksi. Sen sijaan hänen sisarensa, myöhempi historian professori Alma Söderhjelm, oli sitä mieltä, että Viipurin ruotsinkieliset nuoret pitivät itseään suomenkielisiä ylempinä ja jäivät näille vieraisiksi. Alma Söderhjelmmissä nähtiin suomalaistaholla henkilö, jota suomalaisuus ei lainkaan

kiinnostanut ja joka kaiken lisäksi oli herättänyt huomiota lausunnollaan siitä, että Juhani Aho olisi kirjoittanut kaksi viimeistä kirjaansa ruotsiksi ja antanut kääntää ne suomeksi.²³

Zilliacus väitteli Söderhjelmin ohjauksessa tohtoriksi vuonna 1905 väitöskirjalla, joka käsitteli uudempien ranskalaisten runoilijoiden suhdetta antiikkiin. Zilliacus ryhtyi tekemään myös matkoja, jotka ajanoloon muodostuivat pitkiksikin oleskeluiksi ulkomailla, erityisesti Italiassa.

Opintovuosiensa jälkeen Emil Zilliacus joutui ottamaan vastuun Hapenensaaren kartanosta. Siellä asuessaan hän matkusti junalla Viipurista Helsinkiin pitämään dosenttiluentoja. Vuosina 1945–1947 hän toimi Kreikan kirjallisuuden henkilökohtaisena professorina. Helsingin asunto sijaitsi Katajanokalla Slottgatan (Linnankatu) 2:ssa.

Hapenensaaren historiaa

Emil Zilliacuksen isä, insinöörikapteeni Mauritz Zilliacus (1832–1892) toimi insinöörinä Saimaan kanavaan liittyvissä tehtävissä. Hän osti Hapenensaaren kartanon vuonna 1881. Sitä ennen kartanolla oli ollut useita viipurilaisia omistajia. Kartanon historia ulottuu 1500-luvun alkupuolelle ja päättyy kartanon tuhoutumiseen talvisodassa. Kartanon vaiheet on Henrik Zilliacus kartoittanut teoksessaan *Hapenensaari*, eikä niitä ole syytä tässä yhteydessä toistaa lukuun ottamatta eräitä yleisempiä näkökohtia.

Kartanon vaiheisiin liittyy eri tavoin varsin kiinnostavia henkilöitä. Heitä oli kartanon 1700-luvulla omistanut viipurilainen raatimies Joachim Naht (Nath), jonka on sanottu tehneen ensimmäisen asemakaavan Neitsytniemen alueelle ja joka muutenkin oli merkittävä hahmo kaupungin historiassa.²⁴ Toinen varsin nimekäs viipurilainen Hapenensaaren isäntä oli Viipurin maakamreeri Erik Johan Bäck. Erikoislaatuisena persoonallisuutena pidetty Bäck tuli tunnetuksi venäläisen byrokratian vastustajana ja entisten lahjoitusmaatalonpoikien oikeuksien puolustajana. Hänen tyttärenpoikansa Jac. Ahrenberg on kuvannut Bäckiä teoksessaan *Människor som jag känt*.²⁵ Ahrenberg on myös vaikuttanut kirjoituksillaan niihin legendoihin, joita Hapenensaaren liittyi.²⁶ Näiden tarinoitten mukaan Katariina II olisi pitänyt Hapenensaarta jonkinlaisena metsästysmajanaan. Olipa tarinoitten todenperäisyys mikä tahansa, se lienee kuitenkin varmaa, että Hapenensaaren omistajana ollut Christian D. Bartram tai hänen leskensä Helena olivat antaneet kartanon keisarinnan käyttöön hänen Itä-Suomen käynnillään. Hapenensaaren kummitus, niin sanottu ”valkea rouva”, yhdistettiin myös keisarinna Katariinan hahmoon. Katariinan muotokuva olikin kartanon salongin seinällä aina

rakennuksen tuhoutumiseen asti.²⁷ Ahrenberg on kertonut myös eräästä kreivi Anselstista, joka onnettoman rakkauden takia olisi hirttäytynyt kartanon päärakennuksen vintillä.²⁸

Bäckin kuoltua kartano tuli hänen vävynsä, kimnaasinrehtori C. W. Ahrenbergin, Jac. Ahrenbergin isän, omistukseen. Perhe ei kuitenkaan asettunut sinne asumaan, joten Jac. Ahrenberg ei isänsä ajasta kerro mitään. Kun kartano oli välillä ollut venäläisen everstin Alexander Smirnoffin omistuksessa, se siirtyi Emil Zilliacuksen isälle vuonna 1881. Kartanon hän sai omistukseensa huutokaupassa, jossa hänen kilpailijanaan oli ollut pietarilainen jalokiviseppä Alexander Tillander, nimeään kantavan, myöhemminkin hyvin tunnetun kulta- ja jalokiviliikkeen perustaja. Henrik Zilliacuksen kertoman mukaan Tillander oli syvästi pettynyt hävittyään huutokaupassa, mutta kun hänet toivotettiin aina tervetulleeksi viettämään kesää Hapenensaareen, muodostui Zilliacuksen ja Tillanderin perheitten välille läheinen ystävyys.²⁹

Kartano, maatila, puutarha

Emil Zilliacus viittasi varhaisena edeltäjänään Italian sabiinilaisalueella tilan (*fundus Sabinus, Sabinum*) omistaneeseen roomalaiseen runoilijaan Horatiukseen, joka eräässä oodissaan totesi: ”mihi parva rura, et / spiritum Graiae tenuem Camenae / Parca non mendax dedit et malignum / spernere vulgus” (Minulle Kohtalotar, joka ei lupausta petä, on antanut pienen maatilaa, kreikkalaisen Runottaren hienon henkäyksen ja kyvyn väheksyä pahansuopaa rahvasta).³⁰ Hapenensaaren kartano ei tosin varsinaisesti vastannut Horatiuksen ilmaisua ”parva rura”, sillä se käsitti maata 200 hehtaaria, joista viljeltyä oli 50 hehtaaria. Kun Emil Zilliacuksen isä kuoli pojan ollessa vain 13-vuotias, tilan maat oli annettu vuokralle. Myöhemmin täysikasvuisena Emil Zilliacus ryhtyi itse hoitamaan tilaa. Tilanhoito ei kuitenkaan estänyt Zilliacusta tuntemasta ”kreikkalaisen Runottaren hienoa henkäystä”, sillä hänen kreikkalaisen kirjallisuuden käännöksiään ja Kreikan kirjallisuutta koskevia esseitään ilmestyi jatkuvasti.

Toiminnalleen Hapenensaaren isäntänä Emil Zilliacus saattoi löytää vastineen omalta erikoisalaltaan Kreikan kirjallisuudesta. Hänen esseekokoelmassaan *Lans och lyra* (1933) on kuvaus Ksenofonin teoksesta *Oikonomikos* (suom. *Talouden taito*, 2009). Teos antaa monipuolisen kuvan kreikkalaisesta maatilasta ja siellä vietetystä *country gentlemanin* (Zilliacuksen käyttämä termi) elämästä.³¹ Vaikka siinä on maanviljelyksen käytännöllisten aspektien kuvauksia, Zilliacus korostaa teoksen läpikäyviä ajatuksia aistien tasapainosta, itsensä hallitsemisesta, maalaiselämän yksinkertaisuudesta, terveydestä ja avarakatseisesta humaniteetista.³² Myös siteerattuaan Ksenofonin kuvausta

maatalon emännästä ja hänen toimeliaisuudestaan Zilliacus korostaa kreikkalaisten humaniteettia vastakohtana roomalaisten brutaaliudelle.³³

Vaikka maalaiselämällä Hapenensaassa oli Ksenofonin kuvausten kaltaisia positiivisia ominaisuuksia ja vaikka Zilliacus saattoi hyvinkin nähdä itsensä *country gentlemanina*, Hapenensaaren maanviljelys- ja puutarhatoiminta oli kuitenkin jatkuvasti taloudellisesti ongelmallista. Tämä käy havainnollisesti ilmi Benedict Zilliacuksen kuvauksesta (siinä käytetään preesensmuotoa, sillä tilannetta kuvataan aikalaisperspektiivistä, tuolloiseen tilanteeseen eläytyen):

En [...] voi olla näkemättä ja kuulematta, että hänellä [EZ:lla] on vakavia raha-
huolia. Isä oli kerran melkoisen varakas mies, joka menetti omaisuutensa pankin
romahduksessa jo ennen minun aikaani. Hänen niukka dosentinpalkkionsa ei
millään voi riittää taloudenpitoon sekä Helsingissä että täällä Hapenessa, saati
niihin kieltämättä herraskaisiin elintapoihin, joista hän ja Äiti eivät ilmeises-
ti koskaan ole edes ajatelleet luopua – sellaisista kuin palvelusväki, matkat,
edustus... ja Hapene. Olen kyllä tajunnut että nämä viljelykset aiheuttavat vain
lopputonta rahanmenoa. Ja olen täynnä ihailua huomattessani, että tutkijalla,
runoilijalla ja kaunosielulla on niin paljon lujaa tahtoa että hän määrätietoisesti
satsaa puutarhaan, siinä toivossa että se ajan mittaan kompensoisi maanviljelyn
tappiot – viime aikoina on tehty iso joukko rohkeita investointeja, kurkkuhuone
ja tomaattihuone, omenatarhan kastelujärjestelmä, ja kohta on tulossa uusi
hedelmäkellari ja uusi pakkaamo. Kenties tuo kaikki vastedes myös tuottaa
jotain. Mutta toistaiseksi Hapenesta on ollut vain taloudellista huolta, ei talou-
dellista hyötyä.³⁴

Kuitenkin erityisesti omenanviljely Hapenensaassa oli tuottoisaa ja kartanon omenia pidettiin korkealaatuisina. Viipurilaiset oppivat ne tuntemaan, sillä niitä myytiin omalla myyntipöydällä kaupungin kauppatorilla ja niitä sekä muita tuotteita esiteltiin maatalousnäyttelyissä, muun muassa Viipurissa vuonna 1932. Omena- ja päärynäpuita oli kaikkiaan 2000. Benedict Zilliacus on arvellut, että ”eriskummallinen sekoitus Viipurinlahden saaristoilmaa ja läheisen Kannaksen mannerilmastoa antoivat puutarhan tuotteille vertaansa hakevan aromin”.³⁵

Omenoiden ja päärynöiden ohella tilalla viljeltiin kasvihuoneissa kurkkua ja tomaattia ja joulusesongiksi jopa tulppaaneja ja hyasintteja.³⁶ Puutarhahoidon ohella Emil Zilliacus harjoitti metsästystä ja sorsastusta.³⁷ Saaren kalavedet oli vuokrattu ammattikalastajalle, mutta hänkin toi osan saaliistaan Zilliacuksille syötäväksi.³⁸ Marjapensaita vahingoittavia rastaita ammuttiin, mutta ne kelpasivat syötäväksikin. Kerran ruokapöydässä oli nuorta varista,

joka oli valmistettu ruotsalaisen metsästäjän Kolthoffin reseptin mukaan. Kokeilu jäi kuitenkin yhteen kertaan, sillä keittiöhenkilökunta uhkasi irtisanoutumisella, kertoo Henrik Zilliacus.³⁹

Hapenensaaren kartanon piirteitä on Emil Zilliacuksen julkaisematta jääneessä näytelmässä *Bengt-Samuel Saronius* ja nimimerkillä Johan Alvik kirjoittamassa romaanissa *Eldprov* (1927) kuvatulla Lahtelan kartanolla. Hapenensaaren pehtorilla Antti Hyytiäisellä ja puutarhurilla Ville Pesulla on jonkinlaisia vastineita romaanissa. Sen sijaan Lahtelan isäntä, entinen lehtori, tilanomistaja Bengt-Samuel Saronius, ei vastaa Hapenensaaren isäntää.⁴⁰

Antiikin kulttuuria Hapenensaarella

Emil Zilliacuksen ansiosta Hapenensaarella oli kaikenlaista antiikin Kreikkaan ja Roomaan viittaavaa. Kartiomaisen tekokukkulan päälle oli laitettu pyöreä pöytä, jonka ympärillä oli renkaanmuotoinen penkki. Tämä paikka kantoi Bakkhoksen temppelin (*Bacchi tempel*) nimeä. Temppelin juurella oli pyöreä aukio, jota kutsuttiin Venuksen lehdoksi. Ruotsiksi nimi oli *Veni lund*, aivan kuin Venus-nimeä voisi taivuttaa toisen deklinaation mukaan (latinassa Venus-sanan genetiivi kuuluu Veneris).⁴¹ Tälle temppelille Zilliacus saattoi löytää esikuvan antiikin kirjallisuudesta. Kuten hän *Lans och lyra* -teoksensa esseessä ”Godsägerliv i Hellas” on muistuttanut, Ksenofon kertoo *Anabasis* (*Kyyroksen sotaretki*) -teoksessaan, miten hän oli pystyttänyt omalle maatilalleen temppelin Artemiille.⁴²

Zilliacuksen käytössä oli useita veneitä, joilla oli sellaisia antiikkisia nimiä kuten Olympia ja Pomona. Hapenensaarta itseään on kutsuttu Karjalan Ithakaksi.⁴³ Saaristolaismiljö oli Zilliacukselle tuttua myös Kreikasta, mikä käy ilmi monin tavoin hänen runoudestaan.

Emil Zilliacus ei kuitenkaan hankkinut Hapenensaareen kreikkalaista veistosta niin kuin suurliikemies Amos Anderson Söderlångvikin kartanonsa tai Olavi Paavolainen Keuruun huvilansa maille. Erikoisen kuriositeetin tarjosi jostain oikusta hankittu muuliaasi, joka esiintyi Viipurissa näyttämölläkin – aasia esittämässä. Benedict Zilliacus on sattuvasti arvellut, että Emil Zilliacuksen päänänpisto liittyi hänen kiinnostukseensa Välimeren maihin, joissa eläintä käytettiin kuormajuhtana.⁴⁴

Zilliacuksen viehättävimpiin esseisiin kuuluu kokoelmassa *Lans och lyra* (1933) julkaistu ”Vid brasan med Horatius”. Essee alkaa kuvalla kylmästä tammikuun päivästä, jolloin kertoja takkatulen ääressä ajokoira jalkojensa juuressa lukee Horatiuksen kuuluisaa Soracte-oodia (”Vides ut alta stet nive candidum / Soracte”, Näetkö, kuinka Soracte kohoaa valkeana korkeasta lumipeitteestä).⁴⁵

Kertoja ei heti mainitse olinpaikkaansa, mutta Zilliacusta tunteva lukija ei voi olla ajattelematta Hapenensaarta; vasta myöhemmin mainitaan Karjalassa oleva maatalo. Kertoja eläytyy kuitenkin voimakkaasti Horatiuksen runoon ja näkee itsensä roomalaisessa maisemassa, myöhemmin hänen mielikuvituksessaan roomalaiset travertiiniholvikaaret vaihtuvat kreikkalaisiin Pentelikonin kivistä tehdyiksi kolonneiksi ja arkkitraaveiksi. Näkymät muuttuvat muutenkin kreikkalaisiksi, kunnes lopulta kertoja palaa Horatiukseen ja hänen oodeihinsa.⁴⁶

Kotimaisia ja ulkomaisia vierailijoita Hapenensaaresta

Emil Zilliacuksen koti- ja ulkomaisten yhteyksien ansiosta Hapenensaaresta kävi paljon ulkomaisia vieraita. Huomattavin osa näistä kävi myös perheen kodissa Katajanokalla Slottsgatan 2:ssa. Etenkin ruotsalaisia vieraita oli runsaasti, sillä Zilliacus oli saanut paljon julkisuutta Ruotsissa, kun Tukholman Dramatenissa oli menestyksekkäästi esitetty Aiskhyloksen *Agamemnon* hänen käännöksensä.⁴⁷

Zilliacuksen Helsingin-kodin ohella myös Hapenensaaresta muodostui merkittävien kulttuurihenkilöiden tapaamispaikka. Kotimaisista vierailijoista voidaan sukulaisten ohella mainita Emil Zilliacuksen nuoruudenystävä Rolf Witting, meribiologian professori, joka vuosina 1940–1943 toimi ulkoministerinä. Vieraskirjaan hän kirjoitti useita runoja, joista Henrik Zilliacus on todennut, että niitä voitaisiin melkein pitää Wittingin koottuina runoina.⁴⁸ Kotimaisiin kävijöihin kuului myös kirjailija Mikael Lybeck. Jälkimaailmalle on säilynyt valokuva, jossa Lybeck esiintyy huolitellusti pukeutuneena, kun taas Emil Zilliacus on roomalaisittain sonnustautunut togaan. Arkkitehti ja arkkitehtuurikirjailija Gustaf Strengell vaikutti kartanon ulkoiseen olemukseen korjaten eversti Smirnoffin rakennelmia, jotka eivät Zilliacuksia miellyttäneet. Myös venäjän ja sittemmin piirustuksen opettajana Viipurissa toiminut Fritz Schwindt, arkeologi Björn Cederhvarf ja hovioikeudenneuvos Karl ”Karla” Söderhjelm vierailivat Hapenensaaresta.⁴⁹ Tunnettu filosofi ja rabulisti Rolf Lagerborg kirjoitti Emil Zilliacuksen juhlakirjaan *Florilegium amicitiae* pienen tekstin yksinkertaisella otsikolla ”Hapenensaari”. Benedict Zilliacuksen koulutoveri oli Willy Kyrklund, sittemmin Ruotsiin muuttanut merkittävä kirjailija. Kyrklund oli kotoisin Harlusta, jossa hänen isänsä toimi paperi-insinöörinä. Vaikka Benedict Zilliacus kävi Harlussa, Willy Kyrklund ei syystä tai toisesta koskaan tullut käyneeksi Hapenensaaresta.⁵⁰

Ruotsista tulleiden vieraiden lista on vaikuttava: Mary ja Eric von Rosen, Elsa ja Gustaf Lagercrantz, Otto Lagercrantz, Per Hallström, H. S. Nyberg, Ivar Harrie, Greta Linder, Karl Söderberg, Gunnar Tideström ja Sven Nordell. Näistä

Ivar Harrie oli tunnettu sanomalehtimies, joka teki myös antiikin kirjallisuutta tunnetuksi Ruotsissa. Gunnar Tideström oli puolestaan merkittävä kirjallisuudentutkija, joka on kirjoittanut laajan teoksen Runebergin estetiikasta (1941). Kansainvälisesti tunnetuin tutkijavieras Hapenensaarella oli ruotsalainen itämaisten kielten tutkija ja uskonnonhistorioitsija H. S. Nyberg. Niiden lukuisten kielten joukkoon, jotka hän hallitsi, kuului myös suomi. Kirjailija Per Hallström oli Ruotsin Akatemian jäsen ja sen pysyvä sihteeri. Ilmeisesti hänen kauttaan Zilliacuksella oli hyvät yhteydet Akatemiaan. Se myönsikin hänelle suuren kultamitalinsa, joka aikaisemmin oli tullut J. L. Runebergin osaksi.⁵¹ Eräissä Zilliacuksen runoissa on omistuksia ruotsalaisille vieraille. Zilliacuksen Ruotsissa nauttima arvostus oli peräisin erityisesti vuodelta 1929, jolloin edellä mainittu Aiskhyloksen *Agamemnon* esitettiin hänen ruotsinnoksenaan suurella menestyksellä Tukholman Dramaten-teatterissa.⁵²

Hapenensaaren erikoisimpia ruotsalaisvieraita oli kreivi ja tutkimusmatkailija Eric von Rosen, joka tuli Suomessa tunnetuksi lahjoitettuaan ilmavoimille sen ensimmäisen lentokoneen.⁵³ Päinvastoin kuin Zilliacus, von Rosen piti läheisiä yhteyksiä kansallissosialistiseen Saksaan ja sen ideologiaan. Ulkomaisia vieraita oli myös Italian Suomen-suurlähettiläs Attilio Tamaro, joka tunnettiin sotienvälisenä aikana varsin hyvin suomalaisissa kulttuuripiireissä.⁵⁴ Vaikutelmansa Hapenensaaresta hän tiivisti vieraskirjassa yhteen sanaan: ”Incantato” (lumoutunut).⁵⁵ Kesävieraisiin kuului 1920-luvulta alkaen myös Helsingin yliopiston Östra Finlands nation, jonka Henrik Zilliacus osakunnan kuraattorina ollessaan toi viettämään kesäjuhlaa Hapenensaaresta.⁵⁶

Erikoiselta vaikuttaa kuitenkin se Henrik Zilliacuksen mainitsema seikka, että yhteydenpito Viipurin seudun muihin kartanoihin, kuten Hackmanien Herttuaan, Thesleffien Lavolaan ja Andersinien Niemenlauttaan samoin kuin Viipurin ruotsinkielisiin näyttää jääneen vähäiseksi.⁵⁷ Ilmeisesti kovin paljon yhteyksiä ei ollut myöskään lähiseudun ja lähisaarten moniin huviloihin ja niiden kesäasukkaisiin.⁵⁸ Vaikuttaa myös siltä, että Hapenensaaresta ei juuri vierailut Viipurin seudulla käyneitä ruotsinkielisiä modernisteja, vielä vähemmän Kannaksella käyneitä venäläisiä avantgardistirunoilijoita. Benedict Zilliacus on sitä paitsi arvelut, että Emil Zilliacus ei erityisemmin viihtynyt myöskään helsinkiläispiireissä. Omimmassa elementissään hän tuntui olevan Tukholmassa: siellä ”hän tuntee olevansa todella arvostettu, hänestä kuulemma kehkeytyy loistava seuraihminen, iloinen, hilpeä ja henkevä – ja varsin suosittu niissä ylioppilaiden ja nuoremman yliopistoväen piireissä, jotka ahkeraan kutsuvat häntä tilaisuuksiinsa esitelmänpitäjäksi ja vetonaulaksi.”⁵⁹ Kuvaavasti Emil Zilliacuksen 75-vuotisjuhlakirjan *tabula gratulatoria* onkin täynnä merkittävien ruotsalaisten antiikintutkijoiden, kirjailijoiden ja kulttuurihenkilöiden nimiä prinssi Wilhelmiä myöten.

Hapensaaren ja muita maisemia Zilliacuksen lyriikassa

Emil Zilliacuksen lyyristä tuotantoa hallitsevat kreikkalaiset näkymät ja klassistiset ihanteet. Kuitenkin yhtenä keskeisenä virikkeenantajana on toiminut myös Hapensaari. Runoissa Hapensaari on muodostanut suoranaisten *locus amoenus* -topoksen eli se esiintyy luonnonihanana ja idyllisenä paikkana, jollaista usein kuvattiin myös antiikin runoudessa. Runoilijana Zilliacus aloitti suhteellisen myöhään, kokoelmalla *Offereld* vuonna 1915. Siinä esiintyvät idylliset elementit hallitsivat suurinta osaa hänen lyyrisestä tuotannostaan. Henrik Zilliacus on näinä elementteinä maininnut ”varhaiskesän valoisat lupaukset, tammen vehreyden, puiston lehtevyyden, ulapan kimalluksen, hedelmien kypsytyden, matalien huoneiden pakkaselta suojassa olevan rauhan ja kodin elämän keskipisteenä”.⁶⁰ Ilpo Tiitinen on puolestaan osoittanut, miten *locus amoenus* -topos tulee yhtä lailla niin Zilliacuksen Karjala- kuin kreikkalaisaiheisissäkin runoissa, jolloin hänen mielestään voidaan puhua kareelis-helleenisestä maisemasta.⁶¹ Zilliacuksen Karjalaa oli nimenomaan Viipurin seutu ja Viipurinlahden saaristomaisema. Pohjoisemmassa sijaitsevat karjalaiset vaaramaisemat sen sijaan näyttävät jääneen hänelle vieraiksi.⁶² Kuitenkaan edes Hapensaaren liittyvät runot eivät ole erityisemmin karjalaisia, vaan, kuten Henrik Zilliacus on huomauttanut⁶³, luonteeltaan yleensä saaristo- ja rannikkoseutujen maisemien kuvauksia. Siinä mielessä Ilpo Tiitisen luonnehdinta kareelis-helleenisestä maisemasta ei ole oikeutettu. Monet Zilliacuksen runoissa mainitut paikat, elementit ja esineet (omenapuut, tammi, aurinkokello) on epäilemättä saatu juuri Hapensaaren elämänpiiristä. Hapensaaren tai lähipaikkakuntien nimiä ei kuitenkaan mainita, päinvastoin kuin Zilliacuksen italialais- ja kreikkalaisaiheisissä runoissa, joissa on melko usein paikannimiä. Tämä tulee erityisen selvästi esille *Vandring*-kokoelmassa (1938), jonka ensimmäinen osasto sisältää runoja, joiden maisemat assosioituvat lähinnä Suomeen, vaikka paikannimiä ei mainitakaan. Osastojen II–IV runot sen sijaan kuvaavat näkymiä Kreikasta ja Italiasta; tällöin myös paikannimiä mainitaan runsaasti. Yleisesti ottaen Zilliacus on lyyrisessä tuotannossaan pitänyt varsin tiukasti erillään hänen kotiseutuunsa ja etelän maihin sijoittuvat runot.

Kauemmaksi Hapensaaresta ja tällä kertaa myös paikan nimeten Zilliacus meni runossaan ”På Stora Saimen” (kokoelmassa *I grottan*, 1920). Runollaan Zilliacus liittyi Franzénin ja muiden Saimaata ylistäneiden runoilijoiden joukkoon.⁶⁴

Idylli-topokseen Zilliacuksella liittyvät koti-ikävän ja kotiinpaluun teemat. Jatkosodan aikana Zilliacus saattoi palata Hapensaaren, jonka päärakennus oli tosin tuhottu mutta jossa pehtorin talo oli vielä asuttavassa kunnossa. Tämä antoi aiheen vuonna 1943 ilmestyneen *Silverhöst*-kokoelman ”Hemkomst”-ru-

nolle.⁶⁵ Koti turvapaikkana saa merkitystä Zilliacuksen runoudessa myös sen kautta, että 1920-luvulla hän tunsi Suomen poliittisen todellisuuden itselleen vieraaksi.⁶⁶ Kokoelman nimirunossa puhutellaan vanhaa tammea ja pyydetään siltä lohdutusta: ”Gamla ek med starka, kala / grenar tecknade mot skyn, / tala med din jämvikt, tala / med ditt stora lugn, hugsvala oss som sinnebild och syn” (Vanha tammi, sinä joka oksat vahvoina, paljaina piirtyvät taivasta vasten, puhu tasapainollasi, puhu suurella tyyneydelläsi, lohduta meitä vertauskuvana ja näkynä!).⁶⁷ Tammesta Zilliacus oli runoillut myös *Vandring*-kokoelmassaan. Kotoinen tammi muodostaa vastakohdan niille puille, sypressille, plataanille ja viiniköynnökselle, joita Zilliacus puhuttelee runossaan ”Klassiska träd”. Merkille pantavaa on myös se, että ”Klassiska träd” on kirjoitettu sonettimuotoon. Kuvatessaan runoissaan Hapenensaarta Zilliacus ei käyttänyt sonettimuotoa eikä myöskään antiikin runouden stroofityyppejä.⁶⁸

Silverhöst-kokoelma on myös sikäli mielenkiintoinen, että toisaalta kotiseudun maisemia ja toisaalta etelän maisemia koskevia runoja ei ole erotettu omiksi osastoikseen, vaan ne menevät osittain limittäin. Kokoelman aloittavaa ”Gränsmark”-runoa seuraavat antiikkiin liittyvät runot ”Parnassos’ herdar” ja ”Leonidas’ grav”, joille on ominaista kohteiden muistelu: kumpikin alkaa emfaattisesti sanoilla ”Jag minns” (Minä muistan) – runoilijallahan ei sodan aikana ollut mahdollisuutta palata noihin maisemiin muuten kuin muistamalla ne. Sitten palataan jälleen kotoisiin maisemiin runoissa ”Solsångaren” ja ”Silverhöst”.⁶⁹

Hapenensaaren kartanon puisto, jossa oli aurinkokello, 1930-luvulla. Hapenensaari oli tunnettu lehtevyydestään ja omenapuistaan.

Karjalaiset henkilötyypit teoksessa *Karelare och annat folk*

Paitsi koulussa, Zilliacus joutui tekemisiin suomenkielisen väestön kanssa Hapenensaaren kartanossa. Ero isäntävään ja työntekijöiden, herrasväen ja työläisten välillä oli selvä. *Karelare*-kokoelmasta mutta myös Henrik ja Benedict Zilliacuksen kuvauksista välittyy kuva, että Emil Zilliacus suhtautui kartanon palveluskuntaan ja työntekijöihin kohteliaan ystävällisesti, mutta samalla pitäen kiinni sosiaalisesta erosta.⁷⁰ Zilliacus ei tosin varmaankaan olisi kohdistanut palvelusväkeen edellä siteeratussa Horatius-katkelmassa ollutta ”spernere vulgus” (halveksia rahvasta) -asennetta. Zilliacuksen suhtautumistapa tulee selvästi esille hänen pienestä proosateoksestaan *Karelare och annat folk* (1934). Sen ensimmäinen osasto käsittelee teoksen pääotsikon mukaisesti karjalaisia henkilötyyppejä. Sellaisenaan teos jatkaa Jac. Ahrenbergin perinnettä, sillä tämä oli kuvannut karjalaistyypppejä kertomuskokoelmassaan *Österut* (1890) ja muissakin yhteyksissä.⁷¹ Zilliacuksen *Karelare*-teoksen ensimmäinen teksti, ”Viimalainen” käsittelee Hapenensaaren puutarharenkiä.⁷² Todellisuudessa hänen nimensä oli Henrik Zilliacuksen tiedon mukaan Liimatainen.⁷³ Viimalainen rinnastuu elintavoiltaan ja olemukseltaan kreikkalaiseen satyyriin, esimerkiksi pukinpartansa ansiosta: ”ett spetsigt och framsvängt bockskägg, precis som satyrernas på arkaiska vasbilder” (eteenpäin sojottava pukinparta, jollaisen näkee vanhojen maljakoiden kylkiin kuvatuilla satyyreilla).⁷⁴ Hän on kuitenkin nimenomaan suomalainen satyyri, sillä hän käy saunassa joka lauantai. Viimalainen vertautuu myös Thessalian vuorten yrtit tuntevaan kentauriin. Paitsi että kartanon väki kääntyi mielellään Viimalaisen puoleen vaivoineen, myös hedelmäpuut saivat häneltä hoitoa:

Hedelmäpuiden kuoren hän siveli salaperäisillä ja kaikkea muuta kuin ruokahalua herättävillä tai hyväntuoksuisilla sekoituksilla joiden sisällön hän piti tarkoin salassa, joskin kuka tahansa pystyi oman hajuistinsa varassa heti erehtymättä arvaamaan ainakin osan sekoitukseen käytetyistä aineista. Tulos ei ollut niinkään huono. Vanhat, lähes satavuotiset omenapuut antoivat vuodesta vuoteen verrattain hyviä satoja.⁷⁵

Zilliacuksen kuvaama Viimalainen oli raitis mies, jonka jokapäiväiseen elämään alkoholi ei lainkaan kuulunut. Tähän oli kaksi poikkeusta, joulua ja juhannus. Edellisestä Zilliacukset eivät juuri tienneet mitään, sillä Viimalainen oli sesonkityöläinen, joka työskenteli tilalla vain kesäisin. Mutta jälkimmäisestä Zilliacus saattoi antaa seikkaperäisen kuvauksen. Siteerattakoon Viimalaisen juhannushumalan kuvauksen alkuosa:

Viimalaisen juhannushumala oli tiettyjä lakeja tarkoin seuraava biologinen prosessi, jonka kulussa ei tapahtunut säännöstä poikkeamia eikä vaihteluita. Se vaati tietyn aikansa ja se noudatti omaa määrättyä rytmiään. Se kesti aina kolme vuorokautta, ei koskaan enempää mutta ei myöskään koskaan vähempää. Ensimmäinen päivä oli omistettu hiljaiselle alkutahdille, se oli valmentautumisen ja vihkiytymisen mystinen vaihe. Se ei millään tavoin ollut erikoisen huomiotaherättävä ja ilmeni etupäässä negatiivisella tavalla: Viimalainen ei näyttäytynyt ollenkaan, hän oli yksinkertaisesti kadonnut, kuokka ja lapio lojuivat toimettomina. Toisena päivänä humala nousi voimallisesti ja saavutti huippunsa. Viimalainen joutui hurmion valtaan, hän oli kuin osa tuliliemen jumaluudesta, paloviinan henki oli hänet riivannut.⁷⁶

Ymmärrettävästi sitten kolmas päivä menee ”i det plågsamma och successiva tillnyktrandes tecken” (tuskallisen ja vähittäisen selviämisen merkeissä). Zilliacuksen kuvaus Viimalaisen juhannushumalasta voidaan lukea Suomen kirjallisuuden lukuisten klassisiksi muodostuneiden juopottelukuvausten joukkoon.

Erikoisena Viimalaiseen liittyvänä episodina Zilliacus kertoo purjehdusmatkasta Helsinkiin, jonka hän teki Viimalaisen ollessa apuna. Merenkäynnin takia hankalan matkan jälkeen Zilliacus halusi näyttää Viimalaiselle kaupunkia, ja tämä suostuikin kävelylenkkiin. Zilliacuksella lienee ollut hauskaa kävellä karjalaisukon kanssa pääkaupungin kadulla huomiota herättäen.

Zilliacus kertoo myös Viimalaisen vihamielisestä suhtautumisesta tilan maiden vuokraajaan (*arrendator*). Maanvuokraajan hahmo tulee lähemmin esille seuraavassa *Karelare*-teoksen jaksossa ”Stövaren Pistol”:

Hän oli aito karjalainen tuota ei niin epätavallista intiaanityyppiä; terävät kasvot, haukannenä, pitkä keskeltä jakauksella oleva ja niskasta poikittain leikattu tumma tukka, johon en koskaan nähnyt iän tuovan sekaan yhtään harmaata hiusta. Tukka, joka oli luotu kirjavaa työtkoristetta varten, niin olin mielessäni kuvitellut keskellä intiaanikirjojen lumousta; juuri niin olin kuvitellut huronipäällikön.⁷⁷

Lienee varsin ainutkertaista, että karjalaista miestä verrataan ulkonäöltään intiaanipäällikköön.

Eriyisen kiinnostavaa on kuitenkin se, mitä Zilliacus kielenkäytön kannalta sanoo maanvuokraajasta. Ensinnäkin käy ilmi, että hänen nimensä on Eljas Muotinen. Sukunimen Zilliacus selittää väännökseksi vanhasta ruotsalaisesta sotilasnimestä Modig.⁷⁸ Samalla hän toteaa, että Muotinen-nimestä oli seudulla tullut suorastaan sananlasku. Henkilölle, joka puheessaan poikkesi totuudesta, voitiin sanoa: ”Nej men nu pratar du muotinenska” (Ei mutta nythän puhut muotista).⁷⁹

Hapenensaaren rakennuksia: vasemmalta lukien uusitupa (puutarhurin asuinrakennus), vanhatupa (tilanhoitajan asuinrakennus) ja aitta 1930-luvulla.

Zilliacus toteaa Muotisen hyvin puheliaaksi henkilöksi, joka puhui erityisen originellia ja maalailevaa kieltä. Tämä kieli oli ”präglat av den smidiga karelska dialektens allra mustigaste och roligaste uttryck och vändningar” (taipuisan karjalan murteen kaikkein mehevimpien ja hauskimpien ilmausten ja käänteiden leimaamaa).⁸⁰ Myös Muotisen vaimo saa vastaavanlaisen kuvauksen osakseen. Muotisen viekkaus puolestaan joutuu noloon valoon, kun ilmenee, että hän oli myynyt ajokoira Pistorin, vaikka oli saanut tehtäväkseen sen lopettamisen.

Karjalainen tyyppi on myös Walkki, samannimisen kuvauksen päähenkilö; hänellä oli Muotisen tapaan sotilasnimi, Falk. Walkki muodostaa vastakohtan Viimalaiselle sekä ulkoasultaan että maailmankatsomukseltaan, mutta samalla hän on henkilö, joka yrittää näytellä korkeampaa yhteiskunnallista statusta.

Karelare-kokoelmassa lapsuudenmuistoihin liittyvät kuvaukset kartanon ”valkoisesta kummituksesta” ja Hietsaaresta (Sandholmen) voidaan tässä yhteydessä sivuuttaa. Sen sijaan on aiheellista vielä mainita, että *Karelare*-teoksen edeltäjänä oli italialaisia henkilöitä kuvaava *Italienare* (1930). Ei voi välttää sitä vaikutelmaa, että Zilliacus pääsi lähemmäksi ja ehkä tunsikin enemmän sympatiaa italialaisiin kuin Hapenensaaren työntekijöitä kohtaan. Hänen kuvaamillaan italialaisilla ravintolanpitäjillä, talonpojilla ja gondolieereilla oli takanaan tyystin toisenlainen kulttuurikehitys takanaan, minkä antiikintuntija Zilliacus saattoi tuntea itselleen läheiseksi. Tosin Italiassa hänellä oli myös negatiivisia kokemuksia, kuten *Toivioiretkiä Hellaassa* -teoksen Etelä-Italiaa, *Graecia magna*, koskevasta osuudesta ilmenee.⁸¹

Maailmansota ja sisällissota – itä ja länsi

Emil Zilliacus ei ollut mitenkään näyttävästi esittänyt poliittisia mielipiteitä tai osallistunut politiikkaan. Kuitenkin politiikkaan ja poliittisiin tapahtumiin liittyviä viittauksia voi helposti hänen tuotannostaan löytää. Maailmansodan ja sisällissodan tapahtumia ja tunnelmia ei Zilliacuskaan voinut runoudessaan välttää. Voimakkaimmin tämä tulee esille kokoelmassa *I grottan* (1920). Syksyllä 1918 päivätyssä kokoelman nimirunossa todetaan, miten maanosamme on tullut Kaaokseksi ja miten valloilleen päässeet Titaanit riehuvat mielettöminä vuosi vuoden jälkeen.⁸² Titaanit oli kreikkalaista mytologiaa tunteneelle Zilliacukselle luonnollinen vertailukohta maailmansodan tapahtumille, sillä titaanien ja Olympoksen jumalien kamppailu, *titanomakhia*, oli kestänyt kymmenen vuotta.

Millä puolella Zilliacus sisällissodassa oli, ei jää epäselväksi, kun *I grottan*-kokoelmasta lukee runon ”Till Skyddskårens Akademiska Regemente”. Runo on erikoislaatuinen ja poikkeuksellinen Zilliacuksen tuotannossa. Vaikka henki on ideaalina ja kunnioituksen kohteena, väkivaltaan on vastattava: ”Men våld kan ej motas med annat än våld, / blott makt kan sättas mot vildhet, / och säkert den mannen är slagen och såld, / som våldsmän möter med mildhet.” (Mutta väkivaltaa ei voida estää muulla kuin väkivallalla, / vain voima voidaan asettaa hurjuutta vastaan, / varmasti se mies on lyöty ja myyty, / joka kohtaa väkivallan miehet lempeydellä.)⁸³ Suojelusjumalana oleva Pallas Athene valvoo aseistautuneena kilvellä ja keihäällä, ei pelkästään oliivipuun oksalla; Apollon voi panna lyyransa lepäämään. Kaiken tämän vastapainona kuvataan toisaalta etelän, Toscanan ja Adrianmeren näkymiä ja muistoja, toisaalta syksyisiä ja talvisia rauhan päiviä Hyperboreassa.

Karelare och annat folk ilmestyi samaan aikaan kuin Zilliacuksen Aiskhyloksen *Persialaiset*-näytelmän ruotsinnos. *Persialaiset* oli helppo nähdä Kreikan ja Persian, pienen ja suuren valtion sekä yleensä idän ja lännen vastakohtaisuuden valossa. Analogisena tälle asetelmalle oli mahdollista nähdä Suomen ja Venäjän välinen suhde. Kun Kreikan kirjallisuuden professori O. E. Tudeer julkaisi niin sanottujen sortovuosien aikana vuonna 1906 teoksen *Kreikan kansa persialaissotien aikana*, teoksen ensimmäistä sivua oli helppo lukea Suomen tuolloisen poliittisen tilanteen valossa: ”Lähes 2,400 vuotta on siitä kulunut, kun Kreikan pienen kansan oli taisteltava epätoivoinen taistelu Persian jättiläisvaltaa vastaan. Vastustamattomana hyökyaaltona idän joukot vyöryivät Aasiasta Eurooppaan; tuhoten ne tulvivat yli Balkanin niemimaan. Oliko Kreikan sivistys hukkuva iäksi hyökyaallon kuohuihin?”⁸⁴ Kerrottuaan heti Kreikalle suotuisan lopputuloksen Tudeer jatkaa: ”Vuosisatojen, vuosituhansien takaa tuo ihmeellinen voittoa taistelu luopi valoa kansojen tielle.”⁸⁵ Kääntäessään Aiskhyloksen tragediata Emil Zilliacus ajatteli myös Suomen ja Karjalan asemaa

suhteessa itään. Hän liitti ruotsinnokseensa johdannoksi tähän teemaan liittyvän runon ja päiväsi sen seuraavasti: ”Hapenen kartanossa Karjalassa, jonka mailla ja vaakunassa suora miekka ja käyrä sapeli vuosisatojen ajan ovat olleet ristikkäin, elokuulla 1934”.⁸⁶ Käyrään sapeliin on viitannut myös V. A. Koskeniemi vuonna 1940 ilmestyneen kokoelmansa ”Karjala”-runossa: ”sa torjuit käyrämiekan Bysantin”.⁸⁷ Tämän kirjallisen kuvan taustalla on Hannes Sihvon arvelun mukaan Jac. Ahrenberg, joka toi teksteissään esille Karjalan aseman läntisenä etuvartioasemana itää vastaan.⁸⁸

Oma kiinnostavuutensa on *Karelare och annat folk* -teoksen Karjalaa käsittelevän osaston viimeisellä tekstillä ”Ryska soldater”. Zilliacuksen muistikuvan mukaan venäläinen sotaväki Suomessa oli ennen maailmansotaa käyttäytynyt ”siivosti ja korrektisti” (*hyggligt och korrekt*). Keväällä 1917, josta Zilliacus käyttää nimitystä ”vapaudenkevät” (*frihetsvåren*), oli tilanne kuitenkin muuttunut. Zilliacus ja Hapenensaaren palveluskunta joutuivat jopa aseelliseen yhteenottoon venäläisten kanssa. Kyseessä oli, kuten Zilliacus toteaa, ”en spännande upplevelse som skänkte mig det icke oangenäma medvetandet av att ha varit en av de allra första – om inte rent av den första – som i Finland offentligt öppnat eld mot rysk militär, fyra månader före frihetskrigets utbrott” (jännittävä kokemus, joka antoi minulle sen ei täysin epämiellyttävän tietoisuuden siitä, että olin ollut yksi kaikkein ensimmäisiä, jotka Suomessa avoimesti olivat avanneet tulen venäläisiä sotilaita vastaan, neljä kuukautta ennen vapaussodan puhkeamista).⁸⁹ Kääntymisen tilanteen jälkeen poliisin puoleen ei tuottanut mitään tulosta. Venäläiset sotilaat puolestaan olivat saaneet muuta ajateltavaa ja jättivät Zilliacuksen perheen rauhaan.

Kaikkein selvimmin sisällissodan aihepiiri tulee esille Zilliacuksen edellä mainitussa julkaisematta jääneessä kolminäytöksisessä näytelmässä *Bengt-Samuel Saronius* ja sitä sisällöllisesti vastaavassa Johan Alvikin salanimellä julkaistussa sadan sivun mittaisessa kertomuksessa *Eldprov*. Tapahtumat on sijoitettu nimeltä mainitsemattoman, näytelmän mukaan Kaakkois-Suomessa sijaitsevan kaupungin läheisyyteen. Periaatteessa näytelmä ja kertomus kuvaavat samoja tapahtumia, mutta niiden asetelmissa on jonkin verran myös eroja.

Vaikka punaisiin ja valkoisiin viitataan kummassakin teoksessa kollektiivisina toimijoina, kummassakin teoksessa on kyse yksilöllisten toimijoiden edesottamuksista ja eräistä yksilöllisistä eettisistä ratkaisuista. Entinen lehtori ja tilanomistaja Saronius on omituisen heikkotahtoinen mutta suhteessaan työläisiin kompromissihaluinen ja äärimmäisyyksiä välttelevä hahmo. Näytelmässä häneen tyttärensä Torborg on huomattavasti ehdottomampi, kun taas kasvattitytär Ruth edustaa humaania katsantokantaa. Sekä näytelmässä että kertomuksessa on melodramaattisia kohtauksia. Sellainen on etenkin

ratsumestari Göran Reimerin loppu: kaupungissa hän asettuu yksin punaisten joukkoa vastaan, ampuu näitä, mutta saa itse surmansa. Kertomuksessa kuvattu tapahtuma on näytelmässä tuotu esiin ääneen luettavan kirjeen välityksellä. Torborg sanoo palvovansa ratsumestaria sankarina, kun taas Ruthin mielestä tämä oli saanut ansaitsemansa. Kummankin teoksen loppukohtaus on melodramaattinen. Kertomuksessa Bengt-Samuel kuolee juuri ennen kuin vouti Airinen ehtii ampua hänet, mihin voudin oli motivoinut se, että Bengt-Samuel ei ollut pitänyt lupaustaan huolehtia Airisen lapsista. Näytelmän lopussa Bengt-Samuel sen sijaan jää henkiin, mutta, kuten Torborg toteaa, ei hän koskaan ole myöskään elänyt.

Viipuri Emil Zilliacuksen runoudessa

Erityisen selvästi idän ja lännen vastakohtaisuus tulee esille Emil Zilliacuksen Viipuri-aiheisissa runoissa. Viipuri on tullut Olof Hermelinista, Jacob Fresestä ja Jaakko Juteinista⁹⁰ alkaen ikuistetuksi lukemattomissa runoissa. Myöhemmistä kirjoittajista mainittakoon vain Into Auer, Eero Eerola, Unto Kupiainen, Eino Leino ja Kalle Väänänen.⁹¹ Useat Viipuri-runot ovat tilapäisrunoja, joiden taiteellinen arvo on vähäinen. Poikkeuksen muodostaa Eeva-Liisa Mannerin varhainen runokokoelma *Mustaa ja punaista* (1944). Vaikka sekin on kiinteästi aikaan sidottua runoutta – jopa Viipurin ylösnousemuksesta puhutaan – se kohooa intensiteetiltään ja runokuviltaan tavallisen tilapäisrunouden yläpuolelle. Kaikilla Viipuri-aiheisilla runoilla on kiinnostavuutta sen kautta, että niissä toistuvat tietyt asetelmat, topokset. Nimenomaan Viipurin linna, sen oletetun perustajan Tyrgils Knutssonin (Torkkeli Knuutinpojan) patsas, Kaarle Knuutinpoika ja hänen aikansa sekä kellotorni toimivat Viipurin symboleina.

Emil Zilliacuksen runotuotannossa Viipuri tulee esille *Soluret*-kokoelman (1926) runossa ”Wiborg”. Runo näyttää syntyneen jonkinlaisessa kielipoliittisessa tilanteessa, jossa ruotsin kieli haluttiin pyyhkiä pois kaupungin historiasta. Runoilija sanoo lukevansa viimeisen kerran ruotsalaisen nimen Tyrgilsin talosta. Kuitenkin Ruotsilla ja ruotsin kieleellä on pysyvä merkitys, kuten runon viimeisessä säkeistössä todetaan: ”Här restes korset av svenske män / och byggdes en mur mot öster. / Och svenska tala dess stenar än / över dagens larmande röster.” (Täällä ruotsalaiset miehet pystyttivät ristin ja rakensivat muurin itää vastaan. Ja ruotsia puhuvat sen kivet vieläkin yli päivän hälisevien äänten).⁹² ”Wiborg”-runoa seuraa kokoelman viimeinen runo ”November”, joka alkaa huudahduksella ”Vad det blir mörkt och trist i detta land!” (Miten pimeää ja ikävää tuleekaan tässä maassa!). Runo suuntautuu niitä vastaan, jotka hiljenevät vasta sitten kun kaatuu viimeinen joka puhuu ruotsia ja ajatte-

lee ruotsalaisesti.⁹³ Viimeisessä säkeistössä runoilija siunaa sitä turvetta, joka antaa hänelle kiinteän jalansijan, hänen oma kotinsa, joka lahjoittaa hänelle lähteenkirkkaan juoman, hedelmän ja leivän (”källklar dryck och frukt och bröd”).⁹⁴ Tällöin ei voi olla ajattelematta, että Zilliacus on kodilla tarkoittanut juuri Hapenensaarta.

Muuten Viipuri tulee Emil Zilliacuksen kirjallisessa tuotannossa esille talvisodan kokemusten perusteella syntyneessä pienessä *Finlands festspel*-runokokoelmassa (1940). Nimi viittaa siihen, että Suomessa oli ollut tarkoitus järjestää olympialaiset vuonna 1940. Kokoelman nimirunossa, joka on päivätty joulukuulle 1939, esitetään ajatus, että nuorisoa ei nyt enää kutsutakaan olympialaisiin vaan kuoleman juhlaikisoihin (*dödens festspel*). Kokoelmassa on kolme Viipuri-aiheista runoa, ”Statyerna i Wiborg. Tyrgils Knutsson och Peter den Store”, ”Wiborg” ja ”Vid gränsen”. Lisäksi *Finlands festspel*-kokoelman aloittavassa ”Runebergsdagar”-sarjassa runo ”1940” alkaa kaupunkien luettelolla: ”Wiborg – Åbo – Hangö – Helsingfors”, jolloin Viipuri on asetettu emfaattisesti ensimmäiseksi. Luettelo on Zilliacuksen vastine V. A. Koskenniemen *Latuja lumessa*-kokoelman (1940) luettelolle ”Summa, Suomussalmi, Kuhmo, Salla”.⁹⁵ Koskenniemen kokoelma on kirjoitettu suorastaan vastineeksi Runebergin *Vänrikki Stålin tarinoille*, Zilliacuksen kokoelma puolestaan alkaa mainitulla ”Runebergsdagar”-sarjalla.

Myös Zilliacuksen Viipuri-runot ovat tyypillisiä tilapäisrunoja – *Finlands festspel*-kokoelman alaotsikonkin mukaan kyseessä olivat *tidsdikter* – joiden taiteellinen arvo on vähäinen mutta joilla ajankohdan tuntojen ja ajalle tyypillisten kielikuvien kannalta on oma kiinnostavuutensa. ”Statyerna i Wiborg”-runo on vuodelta 1927. Siinä idän ja lännen vastakohtaisuutta valaistaan kahdella Viipurissa olleella kuvapatsaalla. Länttä edustaa marski Tyrgils Knutssonin patsas: ”svenskt var stålet i marskens svärd / och svensk hans riksbysgarvilja” (ruotsalaista oli teräs marskin miekassa / ja ruotsalaista hänen tahtonsa rakentaa valtakunta).⁹⁶ Itää edustaa Pietari Suuri, josta tuli väkivallan symboli: ”Han blev symbolen för våld och völd” (hänestä tuli vallan ja väkivallan symboli).⁹⁷ Runossa esiintyy myös usein käytetty ajatus portista ja lukosta: Viipuri oli lukko Suomen portilla, portti Ruotsin valtakuntaan (*porten till Svea rike*). Portti ja lukko kuuluvat kiinteinä topoksina Viipuri- ja Kannas-aiheiseen kirjallisuuteen.⁹⁸ Zilliacuksen runon mukaan lukko oli kestänyt satoja vuosia, kunnes sen hajotti moninkertainen ylivalta. Mutta tuli aika, jolloin myrsky pyyhkäisi Pietarin patsaan nurin. Historiallisesti runon toteamus pitää paikkansa, sillä Suomen itsenäistyttyä Pietarin Suuren patsas todellakin kaadettiin. Runon kahdessa viimeisessä säkeistössä marski voi jälleen katsoa ruotsalaista työtään. Kaksi viimeistä säettä toistaa portin ja lukon ajatuksen: ”Ty Wiborg

är låset på Finlands port, / på porten till Västerens rike” (Sillä Viipuri on lukko Suomen portilla, / portilla Lännen valtakuntaan).⁹⁹

Päinvastoin kuin ”Statyerna”-runo, ”Wiborg” ja ”Vid gränsen” -runot on kirjoitettu tilanteessa, jossa Viipuri on menetetty.¹⁰⁰ Kaupunkia ja kotiseutua tarkastellaan nyt muistojen valossa. Edellisessä korostuu Viipurin linna, ”Tyr-gils borg”. Vaikka kaupunki on kokenut hävityksen, itse linna pysyy paikallaan. Linna esiintyy myös tavallaan tulevaisuuden toivona, sillä sen taru ei ole lopussa. ”Vid gränsen” -runossa runoilijan mieleen Viipuri herää nimenomaan koulukaupunkina: ”Jag ser dig, min skolstad, i minnenas ljus / med vårligt grönskande vallar, / med kyrktorn och spiror, ditt Wiborgshus / och fjärden som utanför svallar” (näen sinut, koulukaupunkini, muistojen valossa, keväisesti viheröivine valleinesi, kirkkotorneinesi ja salkoinesi, Viipurintalosi ja ulapan joka ulkopuolella hyrskyää).¹⁰¹ Puhuja muistaa myös isänsä haudan, jota vihollisen kädet häpäisevät. Hapenensaarta ei mainita nimeltä, mutta ei jää epäselväksi, että juuri sitä tarkoitetaan: ”Där ligger min älskade fäderne-gård / förhärjad i fienderiket, / och allt vad jag skänkt den av kärlek och vård / blev meningslöst och besviket” (siellä on rakastettu kotitalo, hävitettynä vihollisen valtakunnassa, ja kaikki mitä olen sille rakkaudesta ja huolenpidosta lahjoittanut tuli tarkoituksettomaksi ja pettymykseksi).¹⁰² Kahdessa viimeisessä säkeistössä korostuu ajatus, että mikään uhraus ei ole liian suuri pyhän päämäärän edessä. Tärkeintä on, että Suomi elää ja että Suomi on meidän: ”Vad väger väl allt som är tungt och svårt, / blott Finland lever och Finland är vårt!” (Mitä painaakaan kaikki mikä on raskasta ja vaikeaa, / kunhan vain Suomi elää ja Suomi on meidän).¹⁰³

Suhde Kannakseen rajaseutuna

Varsinaisesti ”Vid gränsen” -runossa ei puhuta otsikossa mainitusta rajasta, mutta implisiittisesti käy ilmi, että runon puhuja on uudella rajalla ja katsoo taaksepäin menetettyyn alueeseen. Raja oli yksi niistä topoksista – sekä geografisessa että retorisisessa mielessä – jotka olivat yleisiä sotienvälisessä Karjala-aiheisessa runoudessa.¹⁰⁴ Tässä on kuitenkin syytä pohtia lähemmin Zilliacuksen suhdetta Karjalan kannakseen rajaseutuna, muutenkin kuin ”Vid gränsen” -runon valossa.

Henrik Zilliacus on luonnehtinut Emil Zilliacuksen suhdetta Karjalan kannakseen ja sen idästä tuleviin elementteihin ja ajatukseen Kannaksesta monikulttuurisena alueena seuraavasti:

Kuvitelma rajamaasta hedelmällisenä kohtaamispaikkana olemukseltaan erilaisille kulttuureille oli hänelle aivan vieras. Ortodoksisesta mystiikasta, ikoneista ja sipulikupoleista hän tuskin piittasi. Kun hän, mikä tapahtuu harvoin, tuo esille uskonnollisia, esteettistyyppisiä tunnelma-arvoja, on tausta säännöllisesti roomalais-katolinen. Ei myöskään morbidi aines Kannaksen rappeutuviissa venäläishuviloissa vedonnut hänen mielikuvitukseensa. Bysanttilainen jäi hänelle merkillisen vieraaksi, se ei jättänyt myöskään hänen etelämaalaisiin runoihinsa mainittavia jälkiä. Hänelle antiikin perintö oli kokonaan länsimaista. Karjalainen rajamaa oli puolustuslinja, ei kulttuurien kohtaamispaikka.¹⁰⁵

Henrik Zilliacuksen huomautus on mielenkiintoinen nimenomaan rajaseudun käsitteen kannalta. Karjalan kannashan on nähty juuri rajaseutuna, mitä myös konkretisoi Rajajoki-niminen joki. Maria Lähteenmäki on aiheellisesti muistuttanut siitä, että sotienvälisenä aikana Suomalaisuuden Liiton ja Suomen Rajaseutuyhdistyksen toimesta Suomen rajaseutu määriteltiin jopa pitäjäkohtaisesti ja että myös eduskunta otti kantaa rajaseutupolitiikan yhtenäistämiseksi.¹⁰⁶ Emil Zilliacus liittyy tähän sikäli, että sota-aikana hän kirjoitti runot ”Vid gränsen” ja ”Gränsmark” (jälkimmäinen kokoelmassa *Silverhöst*, 1943) jatkaen näin samoilla linjoilla kuin eräät muut kirjailijat: rajan käsite tulee esille esimerkiksi V. A. Koskenniemen vuonna 1940 ilmestyneessä runokokoelmassa *Latuja lumessa*, jossa on runot ”Rajavääpeli” ja ”Rajamiesten marssi”. Sitä paitsi Jac. Ahrenberg oli jo paljon aikaisemmin kirjoittanut novellin ”Vid gränsen”.

Kiinnostava on myös Henrik Zilliacuksen huomio siitä, miten Bysantti jäi Emil Zilliacukselle vieraaksi.¹⁰⁷ Sekä kulttuurisessa että poliittisessä mielessä Emil Zilliacus suuntautui länteen. Jos tätä voidaan pitää suuren mittakaavan asennoitumisena, pientä mittakaavaa edusti paikallispatriotismi, Viipuri ja vielä tarkemmin Hapenensaari. Suuntautuminen länteen oli epäilemättä tyyppillistä myös Henrik Zilliacukselle, mutta hänestä tuli samalla huomattava Bysantin tuntija, jonka väitöskirja (1935) käsitteli kieliä Itä-Roman valtakunnassa ja joka kirjoitti kotimaiselle yleisölle teoksen *Arvet från Bysans* (1989).

Rajaseudun sijaan Emil Zilliacuksen Hapenensaari näyttäytyykin omana ruotsinkielisenä saarekkeenaan Kannaksella ja Viipurin lähiseudulla. Zilliacus on myös täysin vieras vanhalle 1800-luvun lopun karelianismille, eivätkä myöskään Kalevala tai suomalainen kansanrunous näytä jättäneen hänen tuotantoonsa mitään jälkiä. Sotienvälisen ajan heimoaate oli hänelle yhtä lailla vieras. Tämä ei kuitenkaan estänyt sitä, että Hapenensaarella vieraili Zilliacuksen koti- ja ulkomaisia ystäviä.

Hapenensaaren tuho

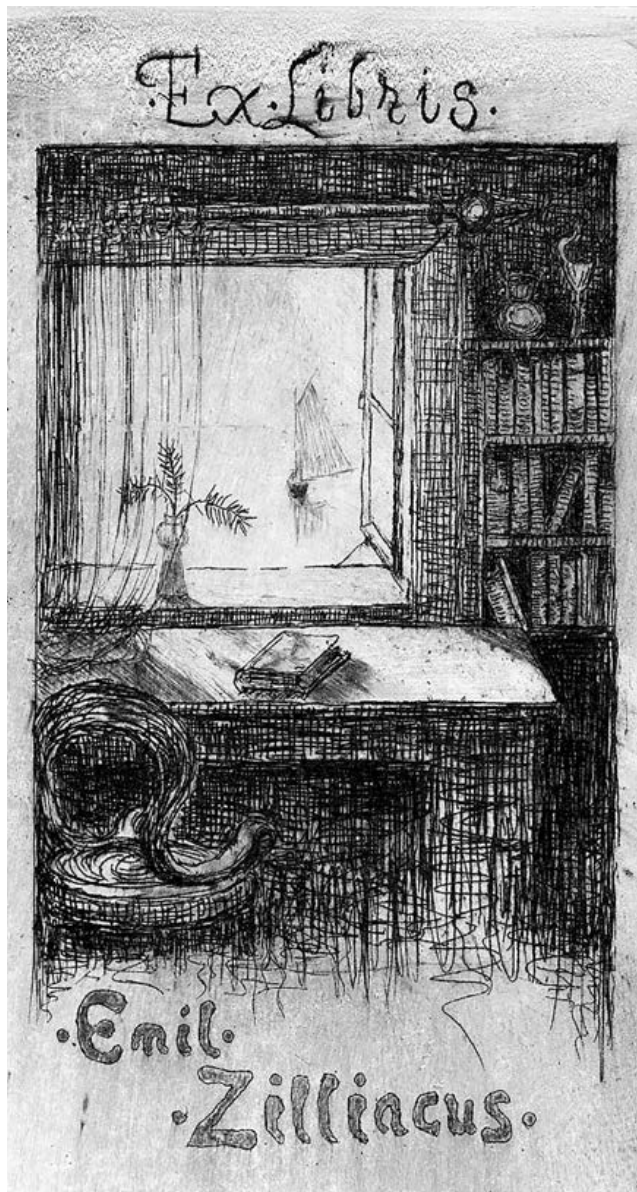
Hapenensaaren kartano tuhoutui talvisodassa kuten Olavi Paavolaisen kotitalo Vienola ja Collianderien Villa Golicke. Pehtorin talo ja joitain muita rakennuksia oli säilynyt, joten jatkosodan aikana Emil Zilliacus palasi sinne aloittamaan uudestaan kartanon pitoa ja maanviljelystä. Kirjeessään lokakuulta 1941 Emil Zilliacus kuvaili tilan kokemia menetyksiä – esimerkiksi omenapuista oli vain muutama kymmen jäljellä – mutta toi samalla esille ilonsa siitä, että Hapenensaari oli jälleen heidän.¹⁰⁸ Lyyrisen muodon kotiinpaluun tunnelmat saivat erityisesti *Silverhöst*-kokoelman (1943) runossa ”Hemkomst”, joka myös on päivätty lokakuulle 1941. Runoilija tuo esille voimattomuuden tunteensa tilan kokemat tuhot nähdessään: ”Jag kan ej mer. Jag söker stöd / emot en gammal kakelung, / där vinterbrasans varma glöd / sin trevnad spridde och sitt lugn.” (En enää voi. Etsin tukea vanhaa kaakeliuunia vasten, joka talven takkatulen lämpimällä hehkulla levitti viihtyvyyttään ja rauhaansa).¹⁰⁹ Runon viimeisessä säkeistössä ilmaistaan kuitenkin tulevaisuuden toivo: ”Ur askan växer dock, trots allt, / liv, nytt liv, mot skyn!” (Tuhkasta kasvaa kuitenkin, kaikesta huolimatta, elämää, uutta elämää, taivasta kohti).¹¹⁰

Vaikeudet tilan uudelleen toimivaksi saattamisessa olivat huomattavia, eikä tilanne lopultakaan muodostunut pysyväksi. Sodan loppuvaiheissa kesällä 1944 Hapenensaaresta tuli yksi Viipurinlahden taistelupaikoista.¹¹¹ Hapenensaaren viimeisistä vaiheista ovat sekä Henrik että Benedict Zilliacus kertoneet teoksissaan.¹¹² Jouduttuaan molemmat samalle rintamalohkole heillä oli vielä heinäkuun lopussa 1944 mahdollisuus käydä kotisaarellaan; he myös joutuivat näkemään viimeisten rakennusten palamisen.¹¹³

Emil Zilliacus ruotsinkielisenä karjalaisena ja viipurilaisena kirjailijana

Hannes Sihvon toimittamassa Karjalaan liittyvän kirjallisuuden ja kuvataiteen antologiassa (1983) Emil Zilliacus mainitaan valitettavasti vain nimeltä ja *Karelare*-teoksen kirjoittajana. Olavi Paavolaisen toimittaman *Rakas entinen Karjala*-teoksen Kirjailijoita-osastossa Zilliacus on sivuutettu yhdellä Hapenensaaren kartanoa esittävällä valokuvalla. Sen sijaan Aarni Krohnin toimittamassa antologiassa *Viipuri: kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki* (2009) mukana on kaksi Zilliacuksen Viipuri-runoa ja hän tulee antologiassa esille myös Benedict Zilliacuksen myötä.¹¹⁴ Ravansaaren ja sen lähisaarten valokuva ja muistokirjassa Hapenensaaren osuus koostuu pelkästään Emil Zilliacuksen perhettä, kartanoa ja palveluskuntaa koskevista kuvista.¹¹⁵

Emil Zilliacus, joka hänen poikansa Benedictin mukaan oli ”pesunkestävä viipurilainen” (*tvättäkta viborgare, wiburgens*)¹¹⁶, on epäilemättä yksi keskeisim-

Hugo Simbergin vuonna 1900 suunnittelema Emil Zilliacuksen ex libris-merkki.

piä niistä Suomen ruotsinkielisistä kirjailijoista, joilla oli yhtymä- tai kiinnekohtia Karjalaan ja Viipuriin. Näitä kirjailijoita on itse asiassa runsaasti: Jac. Ahrenberg, Hjalmar Dahl, Tito Colliander, Olof Enckell, Gabriel Lagus, Hagar Olsson, Henry, Oscar ja Ralf Parland, Göran Stenius, Edith Södergran ja Örnulf Tigerstedt sekä Ruotsiin muuttanut Willy Kyrklund – samoin tietysti Emil Zilliacuksen poika Benedict Zilliacus.¹¹⁷ Kersti Bergroth kirjoitti sekä suomeksi että ruotsiksi ja jonkin verran myös saksaksi.¹¹⁸ Lista tulee merkittävästi pitemmäksi, jos siihen lisätään Karjalan kannaksella kesävieraina olleet ruotsalaiset ja suomenruotsalaiset kirjailijat.¹¹⁹ On kuitenkin vaikea löytää Karjalassa pysyvämmin olleiden tai siellä vierailleiden ruotsinkielisten kirjailijoiden tuotannolle mitään yhteistä ”karjalaista identiteettiä” ja kirjailijoina he kaikki olivat varsin erilaisia: mukana ovat toisaalta Södergranin ja Olssonin tapaiset modernistit, toisaalta Zilliacuksen tapainen klassisisti.

Vastaavasti Hapenensaaren kartano oli yksi niistä tunnetuista kartanoista tai huviloista, jotka ovat kiinteästi liittyneet kirjailijoiden ja

muiden taiteilijoiden henkilöhistoriaan: Ina ja Tito Collianderin Villa Golicke, Olavi Paavolaisen Vienola ja Ilja Repinin Penaty. Kaikki nämä ovat myös tulleet ikuistetuiksi erilaisissa kirjallisissa kuvauksissa.

Viitteet

- 1 Ks. Peltonen & Zilliacus 2016, erit. 117–122.
- 2 Ks. H. Zilliacus 1986b, 194–196; Riikonen 2004, 229–230.
- 3 Ks. Riikonen 2004, 231–232. Täysin vailla yhteyksiä modernismiin Zilliacus ei kuitenkaan ollut, mitä osoittaa esimerkiksi se, että hänen juhlakirjassaan *Florilegium amicitiae* (1953) on Gunnar Björlingin runo.
- 4 Ks. L. Ekelund 1974, 136–143 ja passim.
- 5 Thesleff 1963. Emil Zilliacuksen runotuotannosta ks. Wrede 2000, 76–78.
- 6 Erik Ahlmanista tuli käytännöllisen filosofian professori, mutta hän oli aloittanut akateemisen uransa latinan kieltä koskevalla väitöskirjalla.
- 7 Ks. matrikkeli *Viipurin Klassillinen Lyseo 1879–1929* (1929), 218–219. Matrikkelissa tiedot myös muista tässä mainituista opettajista.
- 8 Tietoja professoreista ks. Leena Ellonen (2008). *Suomen professorit 1640–2007*.
- 9 Max Engman 2018, 279.
- 10 Emil Zilliacuksen tieteellisestä ja esseistisestä tuotannosta sekä käännöksistä ja runoista ks. Thesleff 1963.
- 11 Salomaa 1966, 22–23.
- 12 Monien tuonaikaisten opettajien tapaan J. A. Lyly harjoitti monipuolista yhteiskunnallista toimintaa. Hän oli mm. *Viipurin Sanomien* päätoimittaja. Lylystä opettajana ja lehtimiehenä ks. myös Salomaa 1966, 18–19; Teperi 1988, 186–188; Matikainen 2019, 41–68.
- 13 Salomaa 1966, 28–30.
- 14 Salomaa 1966, 175–176.
- 15 Salomaa 1966, 30.
- 16 Salomaa 1966, 30.
- 17 Teperi 1988, 179–196; Koskivirta 2014, 398.
- 18 Kun Jouko Teperi (1988, 166–167) on luetellut niitä Viipurilaisen osakunnan jäseniä, joista tuli professoreita, hän on jättänyt Emil Zilliacuksen mainitsematta.
- 19 Euterpestä ks. lähemmin Mustelin 1963.
- 20 Marja Engman 1996, 32–33.
- 21 Lagerborg 1953, 119.
- 22 Euterpen suhteesta kosmopoliittisuuteen ja patriotismiin ks. Mustelin 1963, 138–175.
- 23 Marja Engman 1996, 310–311.
- 24 Nathista, joka oli toimelias mutta myös kiistelty hahmo, ks. Ruuth & Kuujo 1975, 67–68, 78–79, 285–287 ja passim.
- 25 Ahrenberg 1907, 25–46.
- 26 Ks. Ahrenberg 1907, 36–40.
- 27 B. Zilliacus 1991, 70.
- 28 Ahrenberg 1907, 37.
- 29 H. Zilliacus 1986, 12.
- 30 Suomennos Erkki Palménin ja Teivas Oksalan. Kyseessä on Horatiuksen oodi 2.16, joka on osoitettu Grosphus-nimiselle ilmeisesti varsin varakkaalle miehelle; runon keskeisenä teemana on mielenrauha. Emil Zilliacuksen kirjeestä, jossa Horatius-sitaatti on, ks. Lagerborg 1953, 119–120. Vrt. myös Horatiuksen satiirin 2.6. ensimmäinen säe: "Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus" (Tämä on aina ollut toiveenani: saada kohtuullinen palsta maata; suom. Paavo Castrén).
- 31 E. Zilliacus 1933, 137–138. Ksenofonin teoksen suomennoksessa (Ulla Tervahauta) puhutaan useaan kertaan "tosi herrasmiehestä". Teoksen englannintanut ja siitä kommentaarin kirjoittanut Sarah B. Pomeroy (1994, 97–98) käyttää käännöstä "gentleman". Kreikkalaisessa alkutekstissä kuvattu mies on *kalos kagathos* (*kalos kai agathos*), jolloin mukana on ajatus moraalisesti hyvästä mutta myös aristokraattisuudesta. Paavo Castrén on suomentanut Marcus Porcius Caton maanviljelysoppaan *De agri culturam* otsikolla *Herrasmiesmaanviljelijän käsikirja*. Caton teos poikkeaa huomattavasti Ksenofonin teoksesta.
- 32 Ks. erit. Ksenofon 2009, 80–85 (= V. 1–20), 88–89 (= VI. 8–11).
- 33 E. Zilliacus 1933, 142–143.
- 34 B. Zilliacus 1991, 29–30. Suom. Oili Suominen. Ruotsinkielinen alkuteksti: "Ändå kan jag inte vara blind och döv för att han måste uppleva allvarliga finansiella bekymmer, en engång påtagligt välbärgad man som miste sin förmögenhet vid en bankkrasch redan före min tid, och

för vilken ett magert docentarvode svårligen kan förslå till hushåll såväl i Helsingfors som på Hapene, och till de onekligen herrskapliga attributer han och Mamma tydligen aldrig ens reflekterat på att undvara – tjänstefolk, resor, representation... och Hapene. Att dess jordbruk är en bottenlös penningbrunn har jag förstått. Och jag är full av beundran över att forskaren, poeten och esteten har så mycken handfast vilja att han målmedvetet satsar på trädgården, i hoppet att denna med tiden skall kompensera jordbrukets förluster – en lång rad djärva investeringar på sistone, i gurkhus och tomathus, i bevattningssystem över hela apelpgården, nu start i ny fruktkällare och nytt packhus. // Kanske allt detta skall ge utdelning i framtiden. Men änsålänge har Hapene utgjort ett ekonomiskt bekymmer, inte en ekonomisk tillgång.”

- 35** B. Zilliacus 1987, 32. Suom. Anna Salo. Ruotsinkielinen alkuteksti: "[...] ovanligt gynnsam jordmån, i förening med den märkligen blandningen av Viborgska vikens skärgårdsluft och det nära Nässets kontinentklimat, hade skänkt trädgårdens produkter en utsökt arom.” Ksenofonin *Oikonomikoksessa* vastaavassa asemassa ovat viiniköynnökset ja viikuna- ja oliivipuut; Ksenofon 2009, 164–170 (= XIX).
- 36** Ks. B. Zilliacus 1991, 159–161.
- 37** Metsästystä suositellaan myös Ksenofonin *Oikonomikoksessa*, ks. Ksenofon 2009, 81 (= V. 5).
- 38** H. Zilliacus 1986a, 46.
- 39** H. Zilliacus 1986a, 47. Henrik Zilliacus tarkoittanee ruotsalaista eläintieteilijää, metsästäjää ja monipuolista luonto- ja eräkirjailijaa Gustaf I. Kolthoffia (1845–1913).
- 40** H. Zilliacus 1987, 256.
- 41** Bakkhoksen temppelistä ja Venuksen lehdosta ks. B. Zilliacus 1991, 34–35.
- 42** E. Zilliacus 1933, 136–137; Ksenofon 1960, 154–155 (= V. 3).
- 43** Maantieteellisen kohteen vertaaminen johonkin kreikkalaiseen kohteeseen on yleistä kaikkialla. Suomessa esimerkiksi Jyväskylää on kutsuttu Suomen Ateenaksi ja Helsingin Mustikkamaata Pohjolan Kytheraksi.
- 44** B. Zilliacus 1991, 106–108, erit. 106.
- 45** Kyseessä on Horatiuksen oodi 1.9. Suom. Teivas Oksala ja Erkki Palmén.
- 46** E. Zilliacus 1933, 207–223.
- 47** Ruotsalaisista vieraista Katajanokalla ks. H. Zilliacus 1986b.
- 48** H. Zilliacus 1986a, 61–62. Wittingistä Hapenensaarella ks. myös B. Zilliacus 1987, 47; B. Zilliacus 1991, 133.
- 49** B. Zilliacus 1991, 133; H. Zilliacus 1986a, 61–62.
- 50** B. Zilliacus 1991, 169–174.
- 51** Runebergin ohella ennen Zilliacusta Ruotsin Akatemian kultamitalin olivat saaneet myös suomalaissyntyiset Frans Michael Franzén, Bernhard Henrik Crusell ja Fredrika Bremer.
- 52** Emil Zilliacus oli ollut keskeisesti isäntänä mukana, kun joukko ruotsalaisia kirjailijoita, tiedemiehiä ja muita kulttuurihenkilöitä vieraili Suomessa, ks. Asplund 1953.
- 53** Eric von Rosenista Hapenensaarella ks. B. Zilliacus 1991, 151–158.
- 54** Ks. esim. Tuulio 1969, 233–234.
- 55** H. Zilliacus 1986a, 63.
- 56** B. Zilliacus 1991, 49.
- 57** H. Zilliacus 1986a, 60.
- 58** Hapenensaaren lähiseutujen huvilasutuksesta ks. Jaatinen 1997, 166–199. Huviloiden tilasta ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen aikalaisen silmin, ks. Paloposki 1936, 88–125.
- 59** B. Zilliacus 1991, 58. Suom. Oili Suominen. Vrt. Thesleff 1963, 10.
- 60** H. Zilliacus 1987, 247, ks. myös 252. Suomennokset, joissa kääntäjää ei mainita ovat tämän artikkelin kirjoittajan.
- 61** Tiitinen 1973, 1973.
- 62** Vrt. Tiitinen 1973, 276.
- 63** H. Zilliacus 1987, 252.
- 64** Ks. myös Tiitinen 1973, 278–279.
- 65** Zilliacus 1987, 249–251.
- 66** Ks. B. Zilliacus 1991, 197.

- 67** Gerda Lindgrenin proosasuomennos on julkaistu *Suomen kirjallisuuden antologia V:ssä* (1969).
- 68** ”Klassiska träd” -sonettisarjasta, joka sisältyy *Hellenika*-kokoelmaan (1917), ks. Riikonen 2004.
- 69** *Silverhöst*-kokoelman kolmas osasto on varsin poikkeuksellinen Zilliacuksen tuotannossa: se sisältää – aivan kuin pakona sota-ajan tunnelmista – mukaelmia intialaisista teksteistä.
- 70** Ks. esim. B. Zilliacus 1991, 44–45.
- 71** Ks. E. Ekelund 1943, 119–132.
- 72** Viimalaista käsittelevä teksti on julkaistu suomeksi *Suomen Sanan* osassa 23 (1966).
- 73** H. Zilliacus 1986a, 71.
- 74** E. Zilliacus 1934, 10. Suom. Antti Nuuttila.
- 75** E. Zilliacus 1934, 13. Suom. Antti Nuuttila. Ruotsinkielinen alkuteksti: ”Frukträdens bark beströk han med mystiska och allt annat än aptitliga eller vällyktande blandningar, vilkas sammansättning han strängt hemlighöll men där några beståndsdelar dock ofelbart avslöjades av ens luktsinne. Resultatet var emellertid inte dåligt. De gamla, i det närmaste hundraåriga äppelträden gåvo jämförelsevis goda och jämna skördar, år efter år.”
- 76** E. Zilliacus 1934, 17. Suom. Antti Nuuttila, suomennosta muokattu. Ruotsinkielinen alkuteksti: ”Viimalainens midsommarrus var en strängt reglerad naturprocess som inte kände några avvikelser eller varianter: den tog sin givna tid och hade sin givna rytm. Det var alltid tre dygn, aldrig mer och aldrig mindre. Första dagen var den stillsamma upptakten, förberedelsens och invigningens mystiska skede. Det var på inget vis uppseendeväckande, det märktes mest negativt: man såg inte alls till Viimalainen, han var försvunnen, hackan och spaden vilade. Andra dagen steg ruset våldsamt och nådde sin höjdpunkt. Det var den rena orgiasmen, han blev ett med eldvattnets gudom, han var helt besatt av brännvinets ande.”
- 77** E. Zilliacus 1934, 35. Ruotsinkielinen alkuteksti: ”Han var en äkta karelare av den icke så ovanliga indiantypen; skarpskuret ansikte, höknäsa, långt, mittbenat och i nacken tvärklippt mörkt hår, där jag aldrig såg åldern många in ett grått hår. Ett hår som skapat för en brokig fjäderprydnad, brukade jag fantisera, mitt upp i indianböckernas förtrollning; just så hade jag tänkt mig en huronhövding.”
- 78** Henrik Zilliacuksen (1986a, 71) mukaan Muotisen nimi oli Sedig.
- 79** E. Zilliacus 1934, 36.
- 80** E. Zilliacus 1934, 36.
- 81** E. Zilliacus 1950, 237–238.
- 82** E. Zilliacus 1920, 7.
- 83** E. Zilliacus 1920, 50.
- 84** Tudeer 1906, 1.
- 85** Tudeer 1906, 1. Herodotoksen kuvaus persialaissodista oli muutenkin esillä noihin aikoihin. Sittemmin tunnettu sosialistijohtaja Kullervo Manner (mahdollisesti Tudeerin ohjauksessa) kirjoitti pro gradu -tutkielman *Herodotoksen arvostelu Kreikan huomattavimpien valtioiden esiintymisestä persialaissodissa*.
- 86** Ks. B. Zilliacus 1991, 24–25. Aiskhylos-ruotsinnoksen myöhemmistä painoksista päiväysteksti on kuitenkin jätetty pois. Sen sijaan sodan jälkeen vuonna 1948 julkaistussa painoksessa (Aischylos, *Fyra sorgespel*, Helsingfors: Holger Schildts förlag) on mukana kreikkalaista murhenäytelmää puhutteleva Emil Zilliacuksen runo, jonka viimeinen säkeistö on sovinnollinen: ”Att segra över hatet i eget bröst /och slagen ovän räcka sin hand på nytt – / lär oss det, du, som skildrar segern / både i vapnens och hjärtats världar.” Aischylos 1948, 107.
- 87** Koskenniemi 1940, 111.
- 88** Sihvo 1982, 131. Ahrenbergin merkityksestä yleensä Karjalan kirjallisille kuvauksille ks. Sihvo 1995, 111–113.
- 89** E. Zilliacus 1934, 82.
- 90** Olof Hermelinin latinankielinen runo Viipurista sisältyy hänen teokseensa

- Hecatompolis Svionum (Ruotsalaisten sata kaupunkia)*, Ruotsiin siirtynyt Jacob Frese kirjoitti kymmenen säkeistöä synnyinkaupungistaan Viipurista runossa, joka käsitteli Kaarle XII:n kotiinpaluuta 1714, ja Viipurissa virkamiehenä toiminut Jaakko Juteini kirjoitti mm. runon ”Höyry-laiwa Wiipurissa 1839”.
- 91** V. Tarkiaisen toimittamassa antologiassa *Karjalan laulu. Valikoima Suomen Karjalan, Vienan, Aunuksen ja Inkerin runoutta* (1941) on toistakymmentä suomenkielistä Viipuri-aiheista runoa. Samantapaisessa ruotsalaisten ja suomenruotsalaisten runoilijoiden sekä suomenkielisten runoilijoiden ruotsiksi käännettyjä runoja sisältävässä kokoelmassa *Dikterna om Finlands kamp* (1940, toim. Kaj Lindgren) mainitaan usein Karjala. Varsinkin ruotsalaisten runoilijoiden runoissa viitataan usein Runebergiin ja *Vänrikki Stålin tarinoihin*. Emil Zilliacukselta on mukana runot ”Statyerna i Viborg” ja ”Finlands festspel”.
- 92** E. Zilliacus 1926, 111.
- 93** E. Zilliacus 1926, 112–113.
- 94** E. Zilliacus 1926, 114.
- 95** Koskenniemi 1940, 89.
- 96** E. Zilliacus 1940, 21.
- 97** E. Zilliacus 1940, 23.
- 98** Ks. Lähteenmäki 2009, 412.
- 99** E. Zilliacus 1940, 24.
- 100** Käsikirjoituksena säilyneessä puheessa ”Klassiskt och nordiskt” (SLS: SLSA 645) Emil Zilliacus mainitsee, miten hän oli yhdessä norjalaisen kirjailijan Ronald Fangenin kanssa käynyt katsomassa ”rannikon marttyyrikaupunkeja Turusta Haminaan”. Sen sijaan he eivät enää voineet käydä Viipurissa, jota hän nimitti ”mitä julmimmalla tavalla piinatuksi veritodistajaksi”.
- 101** E. Zilliacus 1940, 41.
- 102** E. Zilliacus 1940, 42.
- 103** E. Zilliacus 1940, 42.
- 104** Rajasta suomalaisessa sotienvälisessä runoudessa ks. Lähteenmäki 2009, 345–349.
- 105** H. Zilliacus 1986a, 68. Ruotsinkielinen alkuteksti: ”Föreställningen om gränslandet som en befruktande mötesplats för väsensskilda kulturer var honom rätt främmande. För ortodox mystik, för ikoner och lökkupoler hade han föga till övers. När han, vilket sker sällan, återger religiösa stämningvärden av estetisk art, är bakgrunden i regel den romersk-katolska. Inte heller det morbida i Nässets förfallande ryssvillor vädjade till hans fantasi. Det bysantinska förblev honom märkligt främmande, inte heller i hans sydlandsdikter avsätter det nämnvärda spår. För honom var arvet från antiken alltigenom västerländskt. Den karelska gränsmarken var en försvarslinje, inte en kulturernas mötesplats.”
- 106** Lähteenmäki 2009, 12–20, erit. 15.
- 107** Poikkeuksen tässä suhteessa muodostaa bysanttilaista runoilijaa Kasiaa käsittelevä essee kokoelmassa *Eros och Eris* (1948); ks. H. Zilliacus 1987, 251.
- 108** H. Zilliacus 1986, 74–75.
- 109** E. Zilliacus 1943, 88. Maininta talvisesta takkatulesta on samalla viittaus Zilliacuksen esseeseen ”Vid brasan med Horatius”.
- 110** E. Zilliacus 1943, 89.
- 111** Hapenensaaren ja lähiseudun taisteluista ks. Lappalainen 1988, 233–259.
- 112** H. Zilliacus 1986a, 77–78; B. Zilliacus 199, 176–191.
- 113** H. Zilliacus 1987, 249–250.
- 114** Krohn 2009, 161, 311–312, 316–319.
- 115** Kippo et al. (toim.) 1982, 262–269.
- 116** B. Zilliacus 1996, 40.
- 117** Ks. myös Paavolaisen (2016, 127) lista lähinnä 1900-luvulla vaikuttaneista Viipuritaustaisista kirjailijoista. Erikoista kyllä, Emil Zilliacus puuttuu listasta.
- 118** Ks. Paavolainen 2016, 121–123.
- 119** Ruotsinkielisistä kirjailijoista Karjalassa ks. Sihvo 1982, 137–140; Sihvo 1995, 317–319.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS)

SLSA 645 Emil Zilliacus

Emil Zilliacus (s.a.). Bengt-Samuel Saronius. Skådespel i tre akter. (käsikirjoitus)

Emil Zilliacus (s.a.). Klassiskt och nordiskt. (käsikirjoitus)

Työväen Arkisto (TA)

TA 92B

Kullervo Manner (1903). Herodotoksen arvostelu Kreikan huomattavimpien valtioiden esiintymisestä persialaissodissa. (julkaisematon pro gradu)

Matrikkelit

Ellonen, Leena (2008). Suomen professorit 1640–2007. Helsinki: Professoriliitto.

Viipurin Klassillinen Lyseo 1879–1929 (1929). [Viipuri]: Karjalan kirjapaino.

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Ahrenberg, Jac. (1907). Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Andra delen. Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.

Aischylos (1948). Fyra sorgespel. De skyddssökande. Perserna. De sju mot Thebe. Den fjättrade Prometheus. Tolkade av Emil Zilliacus. Helsingfors: Holger Schildts förlag.

Alvik, Johan (1927). Eldprov. Helsingfors: Holger Schildts förlag.

Asplund, Karl (1953). "Bacchuståget i Norden". Teoksessa *Florilegium amicitiae till Emil Zilliacus* I.IX.MCMLIII. Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag / Stockholm: Hugo Gebers förlag, 13–25.

Ekelund, Erik (1943). Jac. Ahrenberg och Östra Finland. En litteraturhistorisk studie med politisk bakgrund. Helsingfors: SLS.

Ekelund, Louise (1974). Rabbe Enckell. Modernism och klassicism. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 464. Helsingfors: SLS.

Engman, Marja (1996). Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 602. Helsingfors: SLS.

Engman, Max (2018). Kielikysymys. Suomenruotsalaisuuden synty 1812–1922. Suomen ruotsalainen historia 3. Suomentanut Kari Koski. Helsinki: SLS.

Jaatinen, Stig (1997). Elysium Wiburgense. Villabyggelsen och villakulturen kring Viborg. Viipurin tienoon huvila-asutus ja huvilakulttuuri. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 151. Helsingfors – Helsinki: Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen Tiedeseura.

Kippo, Ilmari et al. (toim. 1982). Ravansaari ja sen läntiset naapurisaaret II osa. Helsinki: Ravansaari-Seura.

Koskenniemi, V. A. (1940). Latuja lumessa. Kenttäpostia ynnä muita runoja. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Koskivirta, Anu (2014).** "Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen". Teoksessa Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 378–398.
- Krohn, Aarni (toim. 2009).** Viipuri kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki. Helsinki: SKS.
- Ksenofon (1960).** Kyyroksen sotaretki [Anabasis]. Suomentanut ja selittävällä hakemistolla varustanut J. A. Hollo. Johdannon kirjoittanut Edwin Linkomies. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Ksenofon (2009).** Talouden taito [Oikonomikos]. Suomentanut Ulla Tervahauta. Helsinki: Gaudeamus.
- Lagerborg, Rolf (1953).** "Hapenensaari". Teoksessa Florilegium amicitiae till Emil Zilliacus I.IX. MCMLIII. Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag / Stockholm: Hugo Gebers förlag, 119–120.
- Lappalainen, Niilo (1988).** Viipurinlahti kesällä 1944. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944. Historiallisia Tutkimuksia 243. Helsinki: SHS.
- Matikainen, Olli (2019).** "Jäkkäniska. Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispoliitikkona". Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri, toim. Anu Koskivirta ja Aleksii Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 41–68.
- Mustelin, Olof (1963).** Euterpe. Tidskriften och kretsen kring den. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 398. Helsingfors: SLS.
- Paavolainen, Pentti (2016).** "Valistuskirjailijoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvia". Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 98–132.
- Paloposki, Antti (1936).** Rajalla on rauhallista. Helsinki: Otava.
- Peltonen, Kaarina & Zilliacus, Gunvor (2016).** Släkten Zilliacus – en krönika. Helsingfors.
- Pomeroy, Sarah B. (1994).** Xenophon Oeconomicus. A Social and Historical Commentary. With a new English translation. Oxford: Clarendon Press.
- Riikonen, H. K. (2004).** "Emil Zilliacuksen runosarja 'Klassiska träd' ja uusklassismi". Teoksessa Runosta runoon. Suomalaisen runon yhteyksiä länsimaiseen kirjallisuuteen antiikista nykyaikaan, toim. Sakari Katajamäki & Johanna Pentikäinen. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 222–244, 359–362.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1975).** Viipurin kaupungin historia. III osa. Vuodet 1710–1812. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistanut Erkki Kuujo. Lappeenranta: Torkkelin säätiö.
- Salomaa, Erkki (1966).** Yrjö Sirola. Sosialistinen humanisti. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Sihvo, Hannes (1982).** "Karjala kirjallisuudessa". Teoksessa Karjala 1: Portti itään ja länteen, toim. Yrjö-Pekka Mäkinen & Ilmari Lehmusvaara. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy, 127–147.
- Sihvo, Hannes (1995).** "Karjala taiteiden tyysijana". Teoksessa Karjalan kansan historia, toim. Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Toinen painos. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 293–323.
- Teperi, Jouko (1988).** Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla: Viipurilainen Osakunta 1868–1917. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy.
- Thesleff, Holger (1963).** Emil Zilliacus. Minnstalet hållet vid Finska Vetenskaps-Societetens sammanträde den 16 september 1963. Societas Scientiarum Fennica Årsbok. Vuosikirja XLII C No 1. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Tiitinen, Ilpo (1973).** "Emil Zilliacuksen kareelis-helleeninen maisema". Teoksessa Karjala – idän ja lännen silta, toim. Hannes Sihvo. Kalevalaseuran vuosikirja 53. Helsinki: WSOY, 273–281.
- Tudeer, O. E. (1906).** Kreikan kansa persialaissotien aikana. Helsinki: Otava.
- Tuulio, Tyyni (1969).** Keskipäivän maa 1916–1941. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Wrede, Johan (2000).** "Den traditionella poesin". Teoksessa *Finlands svenska litteraturhistoria*. Andra delen: 1900-talet – Uppslagsdel, utg. Clas Zilliacus. Helsingfors / Stockholm: SLS / Bokförlaget Atlantis, 68–79.
- Zilliacus, Benedict (1987).** Vuoren varjo. Suomentanut Anna Salo. Helsinki: Kirjayhtymä. (Ruotsinkielinen alkuteos *Bergets skugga*, 1987).
- Zilliacus, Benedict (1991).** Kertomus kadonneesta saaresta. Suomentanut Oili Suominen. 4. painos. Helsinki: Kirjayhtymä. (Ruotsinkielinen alkuteos *Båten i vassen. En berättelse om en förlorad ö*, 1990).
- Zilliacus, Benedict (1996).** Förlorat och bevarat. Stockholm: Samfundet Sverige-Finland.
- Zilliacus, Emil (1920).** I grottan. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1926).** Soluret. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1930).** Italianare. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1933).** Lans och lyra. Litterära studier och kåserier. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1934).** Karelare och annat folk. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1940).** Finlands festspel. Ett knippe tidsdikter. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1943).** Silverhöst. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1950).** Toivoretkiä Hellaassa. Suomentanut Aale Tynni. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö. (Ruotsinkielinen alkuteos *Pilgrimsfärder i Hellas*, 1923)
- Zilliacus, Henrik (1986a).** Hapenensaari. Ekenäs. (omakustanne)
- Zilliacus, Henrik (1986b).** "Gästbok för vitterlekare. Om Emil Zilliacus nordiska kontakter". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 61. Helsingfors: SLS, 191–206.
- Zilliacus, Henrik (1987).** "Hapenensaari i dikten". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 62. Helsingfors: SLS, 247–256.